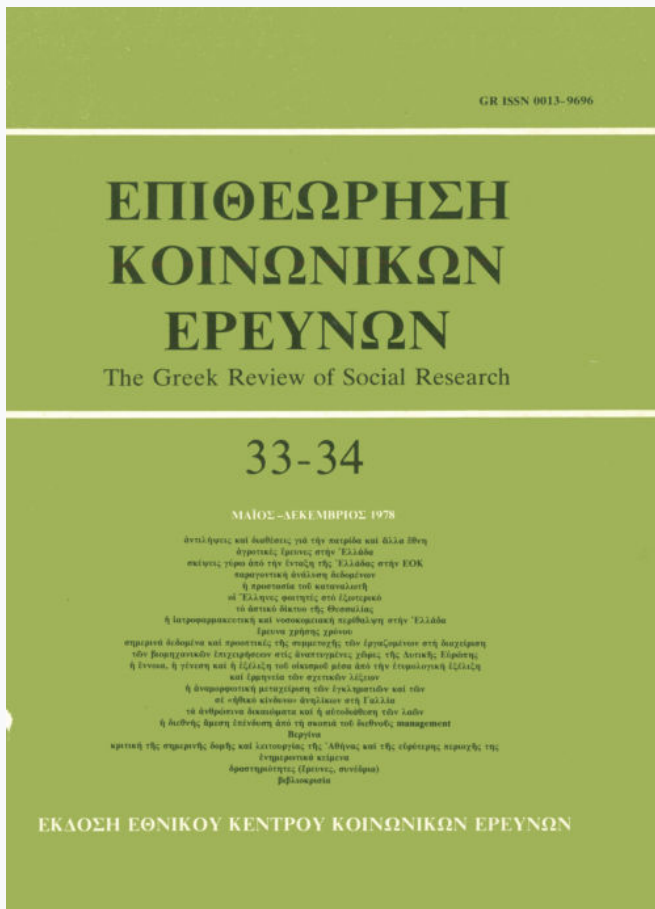

The Greek Review of Social Research

Vol 33 (1978)

33-34

Οι Έλληνες φοιτητές στο εξωτερικό: Δειγματοληπτική έρευνα στη Γαλλία

Ιωάννης Κ. Θεοδωρακόπουλος

doi: [10.12681/grsr.315](https://doi.org/10.12681/grsr.315)

Copyright © 1978, Ιωάννης Κ. Θεοδωρακόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Θεοδωρακόπουλος Ι. Κ. (1978). Οι Έλληνες φοιτητές στο εξωτερικό: Δειγματοληπτική έρευνα στη Γαλλία. *The Greek Review of Social Research*, 33, 267–292. <https://doi.org/10.12681/grsr.315>

οί "Έλληνες φοιτητές στο έξωτερικό

Δειγματοληπτική έρευνα στη Γαλλία

του
I. Κ. Θεοδωρακόπουλου

Κοινωνιολόγος

εισαγωγή

Από πολλά χρόνια η ελληνική κοινή γνώμη και ιδιαίτερα οι οικογένειες που έχουν παιδιά στην ηλικία περίπου των ακαδημαϊκών σπουδών, ανησυχούν για το «διαρκώς αυξανόμενο» αριθμό των νέων που εγκαταλείπουν την Ελλάδα για να σπουδάσουν στο εξωτερικό.

Τις εκάστοτε κυβερνήσεις δεν άφησε αδιάφορες η έκταση της ειδικής αυτής «μεταναστεύσεως», που δημιουργεί πλήθος προβλήματα πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά, κ. ά. "Αν και η πολιτεία έχει από καιρό αντιληφθεί το θέμα και τις επιπτώσεις του, πολύ λίγο το μελέτησε στο σύνολό του.

Δέν εξέτασε δηλαδή:

- 1) την έκτασή του,
- 2) τά αίτια,
- 3) τά άμεσα και έμμεσα άποτελέσματά του και τέλος
- 4) την περίπτωση εξευρέσεως ίκανοποιητικής λύσεως για τόν περιορισμό του, σέ αντίθεση μέ τά μέτρα που έχουν ληφθεί μέχρι σήμερα.

Θέμα τής έρευνας

Πρώτος στόχος τής έρευνας είναι: α) να καθορίσει τήν έκταση τής «μεταναστεύσεως» αυτής, β) να άκολουθήσει τήν κατεύθυνση τών ρευμάτων που οδηγούν τούς "Έλληνες φοιτητές στις διάφορες χώρες, γ) να εξακριβώσει αν υπάρχουν άλλες στά ρεύματα αυτά, και εάν ναί, δ) να επιχειρήσει να βρει τά κυριότερα αίτια τους.

Δεύτερος στόχος τής έρευνας είναι: α) να αναζητήσει τά αίτια τής φοιτητικής μεταναστεύσεως, β) να προσδιορίσει κατηγορίες και τάξεις άτόμων που έχουν σχέση μέ τήν ειδική αυτή «μετανάστευση» και γ) να έρευνήσει τούς καθοριστικούς παράγοντες για τήν «έκλογή» τής χώρας σπουδών.

Χρόνος τής έρευνας

Τό πρώτο μέρος τής έρευνας (έκταση, ρεύματα και διαφορές στά ρεύματα τής φοιτητικής μεταναστεύσεως) άναφέρεται στά πανεπιστημιακά έτη 1960-61, 1974-75. Η έρευνα περιορίζεται στο χρονικό αυτό διάστημα (15 χρόνια), γιατί μόνο από τό 1960 και μετά έχουμε στη διάθεσή μας στατιστικά στοιχεία, τά όποια όστόσο ακόμα και τώρα είναι έλλιπη και ή άκρίβειά τους δέν είναι άπόλυτη. Τά κενά που παρουσιάζονται είναι άρκετά, και όπως θα διαπιστωθεί παρακάτω, στοιχεία που άναφέρονται στο ίδιο πανεπιστημιακό έτος και που προέρχονται από διάφορες πηγές, δέν συμφωνούν μεταξύ τους. Σύμφωνα μέ τά δεδομένα στοιχεία, τά κύρια αίτια τής «μεταναστεύσεως» τή στιγμή άκριβώς που ή «μετανάστευση» άρχισε να παίρνει μαζικό χαρακτήρα, δηλαδή πολύ πριν από τό 1960, θα είναι πιθανόν τά ίδια και στο μέλλον, εάν οι συνθήκες που εξαναγκάζουν τούς φοιτητές να μεταναστεύουν, δέν μεταβληθούν.

Ἡ μέθοδος πού χρησιμοποιήθηκε

Ἐπειδή ὑπῆρξαν χρονικοί καί οικονομικοί περιορισμοί, τὸ δεύτερο μέρος τῆς ἔρευνας ἀναφέρεται στοὺς Ἑλλήνες φοιτητές πού φοιτοῦν στὰ πανεπιστήμια τῆς περιοχῆς τοῦ Παρισιῦ.

Περιορισμοί τῆς δειγματοληψίας

Ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν πού ρωτήθηκαν εἶναι σχετικά μικρός (50), ἐπὶ συνόλου τοῦ ὁποῦ ἀγνοοῦμε τὸ πραγματικὸ μέγεθος, ἀλλὰ πού μπορούμε κατὰ προσέγγιση νὰ τὸ καθορίσουμε σέ σύνολο 4.000-5.000 Ἑλλήνων φοιτητῶν σὲ ὅλη τὴ Γαλλία κατὰ τὸ πανεπιστημιακὸ ἔτος 1974-75. Ὁ ὑπολογισμὸς αὐτὸς ἔγινε μὲ βάση τὰ τελευταῖα διορθωμένα στοιχεῖα (chiffre corrigé) τῆς UNESCO, πού ὑπολόγισε τὸν ἀριθμὸ τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν στὴ Γαλλία γιὰ τὸ ἔτος 1973, σέ 1.761. Ἡ ἀύξηση τῆς φοιτητικῆς ἀποδημίας πού παρατηρήθηκε στὴν Ἑλλάδα τὸ 1974-75 καί ἀπ' τὴν ὁποία «ἐποφελήθηκαν» κυρίως ἡ Ἰταλία καί ἡ Γαλλία, μᾶς ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ὑπολογισμὸς δὲν εἶναι μακριά ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ἔτσι, τὸ δείγμα μᾶς ἀντιπροσωπεύει τὸ 1,25% ἢ τὸ 1% τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν στὴ Γαλλία τὸ ἔτος 1974-75, ἐάν δεχθοῦμε ὅτι ὁ ἀριθμὸς τοὺς ἔφτανε ἀντίστοιχα τίς 4.000 ἢ 5.000.

Δυσχέρειες τῆς ἔρευνας

Ἡ συγκέντρωση τῶν στατιστικῶν στοιχείων πού ἀναζητήσαμε στὴν Ἑλλάδα, στάθηκε προβληματική καί καθυστέρησε πολὺ τὴν ἔρευνα. Ἡ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, ἡ μόνη πού χορηγεῖ τὸ συνάλλαγμα στοὺς Ἑλλήνες φοιτητές τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἐπανειλημμένως μᾶς βεβαίωσε ὅτι δὲν ἦταν σέ θέση νὰ θέσει στὴ διάθεσή μας τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα πού ζητήσαμε. Δηλαδή, τὸν κατ' ἔτος ἀριθμὸ τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν πού σπουδάζουν στὸ ἐξωτερικὸ κατὰ φύλο, χώρα, καί διανυδόμενο ἔτος σπουδῶν.

Τελικά, ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ προμηθευτήκαμε ἕναν πίνακα στὸν ὁποῖο ἀναφερόταν τὸ κατ' ἔτος σύνολο τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν πού φοιτοῦν στὸ ἐξωτερικὸ ἀπὸ τὸ 1960 μέχρι τὸ 1974. Ἀντίθετα, τὸ προσωπικὸ τῆς UNESCO μᾶς βοήθησε πρόθυμα στὴ συγκέντρωση τῶν στατιστικῶν στοιχείων καί μᾶς ἔδωσε γενναϊδῶρα κάθε πληροφορία καί ἐξήγηση γιὰ τὴν πληρέστερη κατανόηση τῶν στοιχείων αὐτῶν.

Στὸ δεύτερο μέρος τῆς ἔρευνας αὐτῆς συναντήσαμε μιά μεγάλη δυσχέρεια: τὴν ἐπιφύλαξη ἐκ μέρους τῶν συμπατριωτῶν μας φοιτητῶν (ἡ ὁποία ἄλλωστε δικαιολογεῖται ἀπόλυτα λόγω τῆς πολιτικῆς καταστάσεως στὴν Ἑλλάδα), στὴν περίπτωση ἐρω-

τήσεων πολιτικῆς φύσεως. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, μεγάλος ἀριθμὸς φοιτητῶν ἀρνήθηκε νὰ ἀπαντήσει.

Σχέδιο τῆς ἔρευνας

Ἡ ἔρευνα αὐτὴ διαιρεῖται σέ δύο μέρη. Τὸ πρῶτο μέρος, πού στηρίζεται ἀποκλειστικά σέ στατιστικὰ στοιχεῖα καί διατάξεις ἀναφερόμενες στὶς διαδικασίες ἐγγραφῆς στὰ πανεπιστήμια τῶν ἐξωτερικῶν ἢ στὴν ἰσχύουσα νομοθεσία σχετικά μὲ τὴν παροχὴ συναλλάγματος ἀπὸ τὴν Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος στοὺς σπουδάζοντες στὸ ἐξωτερικὸ.

Σκοπὸς τοῦ πρῶτου μέρους τῆς ἔρευνας εἶναι:

α) νὰ καθοριστῆ ἡ ἔκταση τῆς φοιτητικῆς «μεταναστεύσεως» κατὰ τὰ ἔτη 1960-1974 (ἀπόλυτοι ἀριθμοί), β) νὰ διαπιστωθεῖ ἂν κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων πού ἔκαναν ἀκαδημαϊκὲς σπουδὲς στὸ ἐξωτερικὸ αὐξήθηκε τὴ σχέση μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν σπουδαστῶν πού ἔκαναν ἀκαδημαϊκὲς σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα (σχετικὸς ἀριθμὸς). γ) νὰ ἐξεταστοῦν τὰ ρεύματα τῆς φοιτητικῆς «μεταναστεύσεως» καί οἱ ἀλλαγές πού ἐνδεχομένως σημειώθηκαν κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ στὰ ρεύματα αὐτά, καί νὰ ἐξακριβωθοῦν τὰ κυριότερα αἷτια τῶν ἀλλαγῶν.

Τὸ δεύτερο μέρος τῆς ἔρευνας βασίζεται:

α) σέ 10 μὲν κατευθυνόμενες συζητήσεις (entretiens non directifs), β) σ' ἕνα ἐρωτηματολόγιο ἀπὸ 38 ἐρωτήσεις, πού διανεμήθηκε σέ 50 Ἑλλήνες πού φοιτοῦν σέ διάφορα πανεπιστήμια τῆς περιοχῆς τοῦ Παρισιῦ, καί πού ἀποτελέσαν τὸ δείγμα μᾶς.

Σκοπὸς τοῦ δεύτερου μέρους εἶναι:

α) Ἡ ἐξακρίβωση τῶν αἰτίων τῆς φοιτητικῆς «μεταναστεύσεως», β) ὁ καθορισμὸς τῶν κατηγοριῶν καί τῶν τῶν τῶν φοιτητῶν πού μεταναστεύουν, γ) ἡ διαπίστωση τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ἐκλέγεται ἡ χώρα σπουδῶν, καί δ) ἡ ἀπόδοση τοῦ «πορτραίτου» τοῦ Ἑλλήνα φοιτητῆ στοῦ Παρισιῦ.

Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἔρευνας

Παρά τὰ κενὰ καί τοὺς περιορισμοὺς τῆς (χρονικούς κτλ.), ἡ ἔρευνα αὐτὴ μπορεῖ νὰ φανεῖ χρήσιμη, γιὰτὶ προσπαθεῖ ὄχι μόνον νὰ δώσει μιά εἰκόνα τῆς ἐκτάσεως τῆς ἐλληνικῆς φοιτητικῆς μεταναστεύσεως, καθὼς καί ἕνα σύντομο ἱστορικὸ τῆς ἐξελιξέως τῆς, ἀλλὰ κυρίως γιὰτὶ προσπαθεῖ νὰ ἐντοπίσει τὰ αἷτια καί τοὺς διάφορους μηχανισμοὺς πού ἀναγκάζουν τοὺς μελλοντικούς φοιτητές πρῶτα νὰ πάρουν τὴν ἀπόφαση νὰ ξενιτευθοῦν καί ὕστερα νὰ διαλέξουν τὴν χώρα πού θὰ τοὺς δεχθεῖ.

Ὅρισμοί

Κατὰ τὴν UNESCO, «ἕνας ἔξενος φοιτητής εἶναι ἕνα ἄτομο ἐγγεγραμμένο σ' ἕνα ἀνώτατο ἴδρυμα ἑνὸς

κράτους στο οποίο δεν έχει τή μόνιμη κατοικία του». Έξ αιτίας των αναγκών της έρευνας, υποχρεωθήκαμε να χωρίσουμε τους σπουδάζοντες στο εξωτερικό Έλληνες σε δύο κατηγορίες:

1) στους σπουδαστές που έχουν κάνει ανώτατες σπουδές στην Ελλάδα και που συνεχίζουν στο εξωτερικό μεταπτυχιακές σπουδές (διδασκαρικό δίπλωμα, ειδικότητες κτλ.) ή αρχίζουν σπουδές διαφορετικές από εκείνες που έκαναν στην Ελλάδα.

2) στους φοιτητές που δεν έχουν κάνει καθόλου πανεπιστημιακές σπουδές στην Ελλάδα.

Στο πρώτο μέρος της έρευνας, το οποίο βασίζεται σε στατιστικά και μόνο στοιχεία, θα αναφερθούμε στο σύνολο των Έλλήνων φοιτητών που δεν υπάρχει καμιά διάκριση στα στατιστικά στοιχεία που χρησιμοποιήσαμε.

Στο δεύτερο μέρος της έρευνας, που θεωρούμε σάν καθαρά κοινωνιολογικό, αναφερόμαστε αποκλειστικά και μόνο στους φοιτητές που δεν έχουν κάνει πανεπιστημιακές σπουδές στην Ελλάδα. Η κατηγορία αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί, ενώ φαίνεται άπολυτα φυσικό όρισμένοι σπουδαστές που έχουν τελειώσει τις σπουδές τους στην Ελλάδα, να πηγαίνουν στο εξωτερικό για μεταπτυχιακές σπουδές, για μετεκπαίδευση ή επιστημονική ενημέρωση στον τομέα των σπουδών τους, ή απόφαση πολλών νεαρών Έλλήνων να κάνουν όλες τους τις σπουδές στο εξωτερικό, παρά τις δυσκολίες που ξέρουν πως θα αντιμετώπισουν, είναι δύσκολο να εξηγηθεί.

Για το λόγο αυτό, οι μη κατευθυνόμενες συζητήσεις (entretiens non directifs) έγιναν με τους Έλληνες φοιτητές της δεύτερης αυτής κατηγορίας και τα ερωτηματολόγια που δόθηκαν συμπληρώθηκαν μόνο απ' αυτούς.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

α) έκταση της φοιτητικής μεταναστεύσεως

Έξετάζοντας τον αριθμό των Έλλήνων που φοιτούσαν στο εξωτερικό, η χρονική περίοδο 1960-1974, αριθμό που μας δόθηκε από το Ύπουργείο Συντονισμού, με βάση το συνάλλαγμα που δίνεται από την Τράπεζα της Ελλάδος, το μόνο από το κράτος εξουσιοδοτημένο οργανισμό για την παροχή συναλλάγματος στους Έλληνες φοιτητές, φθάνουμε στα ακόλουθα συμπεράσματα:

Ο αριθμός των φοιτητών του εξωτερικού ανέρχεται από 8.864 το 1960, σε 27.420 το 1974 (πίνακας Ι). Αλλά η αύξηση αυτή δεν γίνεται ομοιόμορφα. Μετά από μία ελαφρά αύξηση μεταξύ των ετών 1960-1961, μία μεγάλη σταδιακή μείωση παρατηρείται μέχρι και το έτος 1965, όπου ο δείκτης, με βάση 100 το 1960, μειώνεται σε 73,8.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι. Έλληνες φοιτητές στο εξωτερικό από το 1960 ως τις 31/10/1974

Έτος	Αριθμός φοιτητών ¹	Υπότροφος τεχνικής βοήθειας	Σύνολο	Σχέση % σέ φοιτητές έτους X 1960	Σχέση % σέ φοιτητές έτους X 1960
1960	8.516	348	8.864	100	100
1961	8.659	330	8.989	101,7	101,4
1962	7.964	255	8.219	93,3	92,7
1963	7.421	236	7.657	87,1	86,4
1964	6.652	178	6.830	78,1	77,1
1965	6.285	281	6.566	73,8	74,1
1966	6.577	220	6.797	77,2	76,7
1967	7.888	166	8.054	92,6	90,9
1968	7.346	250	7.596	86,2	85,7
1969	8.147	308	8.455	95,7	95,4
1970	9.985	288	10.213	117,2	115,2
1971	12.819	260	13.079	150,5	147,6
1972	17.490	240	17.730	205,3	200,0
1973	22.358	222	22.580	262,5	254,7
31/10/74	27.420	—	27.420	321,9	—

1. Βασισμένο στο συνάλλαγμα που δίνει η Έθνική Τράπεζα της Ελλάδος (περιλαμβάνονται και οι υπότροφος το ΙΚΥ).

Π η γ έ ς : Ύπουργείο Συντονισμού, Έθνική Τράπεζα της Ελλάδος.

Από το 1965 και μετά, παρατηρείται αύξηση με ρυθμό συνεχώς αυξανόμενο. Το 1970, ο δείκτης ανέρχεται στο 117,2, και το 1974 στο 321,9. Η γραφική παράσταση Ι απεικονίζει πλήρως την ταχεία αυτή αύξηση, κυρίως από το 1970 και μετά. Όποτε τίθενται τα ερωτήματα:

1) τα στοιχεία του πίνακα Ι ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα;

2) υπήρξε πράγματι μείωση κατά την περίοδο 1962-1965 και εάν ναι, ποιοί είναι οι λόγοι;

Για να απαντήσουμε στα ερωτήματα που ανέκυψαν, βασισθήκαμε στον πίνακα ΙΙ, για τη σύνθεση του οποίου λάβαμε υπ' όψη δύο διαφορετικές πηγές. Η πρώτη είναι η Τράπεζα της Ελλάδος η οποία μας έδωσε τα σύνολα των Έλλήνων που φοιτούσαν στο εξωτερικό κατά την περίοδο 1960-1974. Η δεύτερη πηγή είναι οι Στατιστικοί Κατάλογοι (Annuaire Statistiques) της UNESCO, που δίνουν το σύνολο των «ξένων φοιτητών» και την εθνικότητά τους. Τα στοιχεία αυτά δίνονται στην UNESCO από κάθε χώρα η οποία δέχεται «ξένους φοιτητές».

Μέχρι το 1971, οι παραπάνω στατιστικές (της UNESCO) δεν μπορούν να θεωρηθούν ακριβείς δεδομένου ότι μερικές από τις χώρες που δέχονται «ξένους φοιτητές» αδυνατούν να δώσουν ακριβή στοιχεία για μία ορισμένη χρονική περίοδο, ή απλώς επαναλαμβάνουν τον αριθμό του συνόλου των φοιτητών που έχουν δώσει στην UNESCO για τα προηγούμενα έτη. Τα στοιχεία που πήραμε από τους Στατιστικούς Κατάλογους της UNESCO είναι κατά

13%-48% ἀνώτερα ἀπὸ κείνα πού μᾶς παραχώρησε ἡ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος.

ΠΙΝΑΚΑΣ II. Ἀριθμὸς Ἑλλήνων φοιτητῶν τοῦ ἔξωτερικοῦ ἀπὸ τὸ 1960 ὡς τὸ 1974 σύμφωνα μὲ δύο διαφορετικὲς πηγὲς πληροφοριῶν

Ἔτος	Ἀριθμὸς Ἑλλήνων φοιτητῶν κατὰ τὴν Ἐθνικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος	UNESCO	Ἀπόλυτη διαφορά 2-1	Σχετικὴ διαφορά 4/2 %
	(1)	(2)	(3)	(4)
1960	8.864	8.717	-147	-1,7
1961	8.989	9.020 ¹	+31	0,3
1962	8.219	—	—	—
1963	7.657	8.727	+1.070	+14,0
1964	6.830	—	—	—
1965	6.566	—	—	—
1966	6.797	9.375	+2.538	+37,9
1967	8.054	—	—	—
1968	7.596	9.745	+2.140	+28,3
1969	8.455	12.512	+4.057	+48,0
1970	10.213	14.147	+3.943	+38,5
1971	13.079	17.034	+3.955	+30,2
1972	17.730	—	—	—
1973	22.580	—	—	—
30/10/74	27.420	—	—	—

1. Ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν κατὰ τὸ ἔτος 1961 εἶναι κατὰ προσέγγιση καὶ ἀρκετὰ συζητήσιμος (βλέπε πίνακα III).

Ὡστόσο, πιστεύουμε ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς UNESCO ἀναπαροκρίνονται περισσότερο στὴν πραγματικότητα, ἀπ' ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος. Γιὰ νὰ παραχωρήσει ἡ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος συνάλλαγμα σ' ἓνα φοιτητὴ (δὲν πρόκειται γιὰ ὑποτροφία ἀλλὰ γιὰ τὸ δικαίωμα πού παρέχεται στὴν οἰκογένεια τοῦ φοιτητῆ νὰ τοῦ στέλνει ποσὸ 220 δολλαρίων πού κρίνεται ἀπαραίτητο γιὰ τὴ διαβίωσή του στὸ ἔξωτερικό), πρέπει ὁ φοιτητὴς αὐτὸς :

- νὰ ἀποδείξει, ὑποβαλλόμενος σὲ ἐξετάσεις, ὅτι γνωρίζει πολὺ καλά τὴν ξένη γλώσσα
- νὰ προσκομῆσει πιστοποιητικὸ ἔγγραφο σὲ ξένο πανεπιστήμιο
- νὰ βεβαιώσει ὅτι ἔχει ἐκπληρώσει τὶς στρατιωτικὲς του ὑποχρεώσεις, ἢ ὅτι τυγχάνει ἀναβολῆς.

Ἀλλὰ οἱ νέοι οἱ ὅποιοι γιὰ διαφόρους λόγους δὲν πῆραν μέρος στὸ διαγωνισμὸ τῆς γλώσσας, κυρίως ἐπειδὴ δὲν τὴν γνωρίζουν ἐπαρκῶς καὶ φοβόνταν ὅτι θὰ ἀποτύχουν, μαζί μ' αὐτοὺς πού ἤδη ἀπέτυχαν στὸ διαγωνισμὸ καθὼς καὶ μ' ἐκείνους πού δὲν ἐκπληροῦν τὶς ἄλλες δύο προϋποθέσεις, δὲν ἀπογοητεύονται, ἀλλὰ παίρνουν διαβατήριο καὶ φύγουν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ὡς «τουρίστες». Ὅταν φθάσουν στὴ χώρα πού ἐπέλεξαν, ἐγγράφονται σ' ἓνα πανεπιστήμιο. Ἔως τὸ 1970, ἡ ἐξέταση στὴ γλώσσα, τὴν ὁποία ἀπαντοῦσαν ὀρισμένους χῶρες τοῦ ἔξωτερικοῦ, ἦταν τυπικὴ καὶ δὲν παρουσίαζε δυσκολίες στὴν ἔγγραφὴ

τῶν ξένων. Ἔτσι, οἱ Ἕλληνες φοιτητὲς αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἀρχίζουν ἀνα παρακολουθοῦν τὶς παραδόσεις μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ τελειώσουν τὸ πρῶτο ἔτος τῶν σπουδῶν τους, γιὰτὶ καὶ μόνο μὲ μιά βεβαίωση ἔγγραφῆς στὸ δεῦτερο ἔτος ἀνωτάτου ἰδρύματος, μποροῦν νὰ ἀποκτήσουν de facto τὸ δικαίωμα νὰ προμηθευτοῦν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὸ ἀναγκαῖο συνάλλαγμα. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ, πού μπορεῖ νὰ διαρκέσει ἓνα ἢ περισσότερα χρόνια, ἡ οἰκογένειά τους προσπαθεῖ νὰ στείλει μὲ κάθε τρόπο (πού θὰ εἶναι ἀναγκαστικὰ παράνομος) τὰ ἀπαιτήτα γιὰ τὴ διαβίωσή τους χρήματα, ἀλλίως τὰ παιδιὰ ἀναγκάζονται νὰ τὰ «βγάλουν πέρα» ὅπως μποροῦν. Ἡ κατάσταση αὐτὴ εἶχε τὴν ἐξῆς συνέπεια: πάρα πολλοὶ ἀπ' τοὺς φοιτητὲς ἀπογοητεύονται ἀπὸ τὴ δύσκολη αὐτὴ κατάσταση καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς πάσης φύσεως ἀντιξοότητες πού συναντοῦν, καὶ ἐγκαταλείπουν τὶς σπουδὲς αὐτοῦ τοῦ εἴδους μετὰ ἀπὸ ἓνα ἢ δύο χρόνια φοιτητικῆς ζωῆς πού μποροῦμε νὰ τὴ χαρακτηρίσουμε «λαθραία». Ὁ ἀριθμὸς τους, ἀνάλογα μὲ τὸ ἔτος καὶ τὴ χώρα στὴν ὁποία σπουδάζουν, ὑπολογίζεται μετὰξὺ 25 καὶ 40% τοῦ συνόλου, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν φαίνεται στὶς στατιστικὲς τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος.

Ὅσο γιὰ τὰ στοιχεῖα τῆς UNESCO, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι, τὰ πὸ πολλὰ ἀπ' αὐτὰ πλησιάζουν περισσότερο τὴν πραγματικότητα.

Μέχρι τὸ 1960, ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν δὲν εἶχε ὑπολογιστεῖ ἀκριβῶς καὶ εἶχε θεωρηθεῖ μικρότερος ἀπ' ὅτι ἦταν στὴν πραγματικότητα, γιὰτὶ πολλές ἀπὸ τὶς χῶρες τοῦ ἔξωτερικοῦ δὲν εἶχαν ἀκόμη εἰδικευθεῖ στὴ συλλογὴ καὶ ἀξιολόγησιν τῶν στατιστικῶν στοιχείων σχετικὰ μὲ τοὺς ξένους φοιτητὲς. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα γίνονται ἀκριβέστερα, καὶ ἀπὸ τὸ 1971, τὰ στοιχεῖα τῶν Στατιστικῶν Καταλόγων τῆς UNESCO μποροῦν νὰ χαρακτηριστοῦν ἀκριβῆ.

Τὰ παραπάνω ἀποδεικνύονται μὲ τὶς ἐξῆς τέσσερις περιπτώσεις τοῦ πίνακα III.

1) Μέχρι τὸ 1964 ἔχουμε στὴ διάθεσή μας στατιστικὰ στοιχεῖα (κατὰ προσέγγιση) σχετικὰ μὲ Ἕλληνες φοιτητὲς πού φοιτοῦν σὲ 15 χῶρες τοῦ ἔξωτερικοῦ, τὸ 1966 γιὰ 20 χῶρες, τὸ 1968 γιὰ 40 χῶρες καὶ τὸ 1969 γιὰ 50 χῶρες τοῦ ἔξωτερικοῦ. Ἡ ἀκρίβεια τῶν στοιχείων αὐτῶν εἶναι ἐπομένως μεγαλύτερη.

2) Ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν γιὰ τὸ ἔτος 1961 ἔγινε μὲ στοιχεῖα τοῦ 1959, 1960, 1961 (πίνακας III).

3) Τὸ σύνολο τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν (8.717), πού μᾶς δίνει τὸ «Study Abroad, Unesco 1962» γιὰ τὸ ἔτος 1960, εἶναι κατώτερο ἀπὸ κείνο πού μᾶς δίνουν τὰ στοιχεῖα τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος (8.864) (πίνακας II). Ἀλλὰ, ὅπως ἤδη ἔχουμε ἀναφέρει, αὐτὸ δὲν στέκει, γιὰτὶ καὶ ὁ ἀριθμὸς πού μᾶς δίνουν τὰ στοιχεῖα τῆς Τ.Ε. εἶναι κατώτερος τοῦ πραγματι-

ΠΙΝΑΚΑΣ III. Έλληνες φοιτητές που σπουδάζουν στο εξωτερικό

Χώρες ύποδοχής	1960	1961	1964	1966	1968	1969	1970	1971
ΗΠΑ	1.200	1.247	1.543	1.678	1.635	1.811	1.968	1.845
Γαλλία	435	461 ¹	661	553	667	528	528	528 ³
Δυτική Γερμανία	2.834	2.834 ²	2.923	2.439	2.041	1.908	1.942	2.082
Ήνωμένο Βασίλειο	180	201	247	344	575	662	795	871
Καναδάς	53	—	58 ⁴	53	70	117	148	314
Λίβανος	—	—	—	19	33	38	38	38
Ιταλία	1.096	991 ¹	1.020	1.943	2.530	5.505	6.752	9.418
Έλβετία	299	356	433	435	398	392	409	398
Βέλγιο	77	92 ¹	125 ⁴	156	162	158	220	250
Αυστρία	2.258	2.536	1.537	1.592	1.292	1.117	1.07 ⁵	1.008
Άγια Έδρα	26	26 ²	—	—	21	15	19	19
Συρία	—	2	2 ⁴	—	5	8	7	9
Ισπανία	—	11 ²	6	8	9	5	5	7
Αυστραλία	—	1	2	2	1	4	4	7
Ινδία	—	—	—	—	2	2	2	2
Γιουγκοσλαβία	—	—	—	—	34	27	27	27
Τσεχοσλοβακία	146	146 ²	76	77	71	60	60	81
Ισραήλ	—	—	—	—	13	28	28	28
Ιρλανδία	—	—	—	—	2	2	2	—
Πολωνία	—	—	—	—	56	45	27	2
Μεξικό	—	—	—	—	1	1	1	1
Ούγγαρία	—	—	—	—	16	16	12	15
Ρουμανία	—	—	—	—	3	14	19	16
Κάτω Χώρες	6	8 ¹	—	—	22	30	27	39
Δανία	—	—	—	—	10	15	15	15
Σενεγάλη	—	1	—	—	—	—	1	2
Ζαΐρ	—	—	—	—	—	—	14	—
Μαδαγασκάρη	—	—	—	—	2	2	2	—
Νέα Ζηλανδία	—	—	—	—	2	—	—	1
Σαουδική Άραβία	—	—	—	—	1	2	—	—
Αίγυπτος	107	107 ²	94	—	71	71	—	—
Σύνολο	8.717	9.020	8.727	9.375	9.745	12.512	14.147	17.034

1. Για τό 1960

2. Για τό 1959.

3. Τό σύνολο τών φοιτητών, διορθωμένο γιά τή Γαλλία, ήταν κατά τίς τελευταίες πληροφορίες 790 φοιτητές καί όχι 528.

4. Για τό 1963.

Μέχρι τό 1964 οί στατιστικές του *Study Abroad* άφορούσαν 15 χώρες. Τό 1966 οί στατιστικές άφορούσαν 20 χώρες, τό 1968, 40, καί τό 1969, 1970, 1971, 50. Για τά έτη 1965, 1966, 1967 δέν βρήκαμε στοιχεία. Η *Στατιστική Έπιτηρία* του 1974, πού δίνει τά στοιχεία του έτους 1972, δέν έχει ακόμα δημοσιευθεί.

Π γ έ ς: *Study Abroad*, UNESCO 1962, 1963, 1966 (για τά έτη 1960, 1961, 1964). *Annuaire Statistique*, UNESCO 1968, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974.

4) Για τά έτη 1969, 1970, 1971 οί Στατιστικοί Κατάλογοι τής UNESCO δίνουν γιά τή Γαλλία τό ίδιο σύνολο (528) Έλλήνων φοιτητών. Άλλα νέα στοιχεία διορθωμένα καί περισσότερο λεπτομερή (πρόκειται πάντοτε γιά στοιχεία τής UNESCO) μās δίνουν γιά τή Γαλλία τό 1971 ένα σύνολο 790 Έλλήνων φοιτητών αντί 528. Διαπιστώνεται δηλαδή μιά διαφορά 262 φοιτητών, δηλαδή 49,6%. Αιτή ή διαφορά, ή όποία άφορά μιά καί μόνο χώρα, τή Γαλλία, συντελεί στό νά άνέλθει τό σύνολο τών Έλλήνων φοιτητών τό 1971, από 17.034 σέ 17.296.

Γιά τά έτη 1972, 1973 καί 1974 δέν έχουμε στή διάθεσή μας παρά μόνο τά στοιχεία πού μās παρα-

χώρησε ή Τράπεζα τής Ελλάδος, αλλά μπορούμε νά υποθέσουμε ότι τό σύνολο πού μās δίνει γιά τό 1974 πρέπει νά ανταποκρίνεται στήν πραγματικότητα, γιά τόν έξής λόγο:

Σύμφωνα μέ τίς πληροφορίες πού πήραμε από τό Έλληνικό Προξενείο του Παρισιού ή εξέταση στή γλώσσα (παραπάνω άναφέρθηκαν τά προβλήματα πού ή εξέταση αιτή δημιουργούσε σέ όσους έπρόκειτο νά φοιτήσουν στό εξωτερικό) καταργήθηκε. Έτσι, όποιοδήποτε πρόσωπο μπορεί νά προσκομίσει μιά βεβαίωση έγγραφής σ' ένα ίδρυμα άνωτέρων σπουδών, άποκτά αυτόμάτως τό δικαίωμα νά παίρνει από τήν Τ.Ε. τό συνάλλαγμα πού δικαιούται καί έπο-

μῆνος ἐμφανίζεται στίς στατιστικές τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος.

Παρ' ὅλα αὐτά, νομίζουμε ὅτι καί ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς εἶναι λίγο κατώτερος ἀπὸ τὸν πραγματικὸ, γιατί δίνει τὸ σύνολο τῶν φοιτητῶν πού εἶχαν προσκομίσει τὴν ἀπαιτούμενη βεβαίωση ἐγγραφῆς τους στήν Τ.Ε. μέχρι τῆς 31/10/74. Ἀλλά καί αὐτοὶ οἱ φοιτητές, γιά διάφορους λόγους καί κυρίως γιά λόγους διοικητικούς (μετάφραση ἀπολυτηρίου, ἀναγνώριση τοῦ ἀπὸ τὰ ξένα ἰδρύματα σάν ἰσότημου μέ τὰ δικά τους κτλ.), δέν εἶχαν πάρει τὴ βεβαίωση ἐγγραφῆς τους μέχρι τὴν ἡμερομηνία αὐτή. Στόν ἀριθμὸ τῶν φοιτητῶν αὐτῶν θά πρέπει νά προστεθοῦν ὀρισμένοι φοιτητές πού ἡ οἰκογένειά τους δέν ἔχει τὴν οικονομική δυνατότητα νά στείλει συνάλλαγμα καί πού οὔτε οἱ ἴδιο κάνουν τὸν κόπο νά στείλουν τὴ βεβαίωση τῆς ἐγγραφῆς τους στήν Τ.Ε. "Ὅσο γιά τὰ στοιχεῖα πού δίνει ἡ Τ.Ε. γιά τὰ ἔτη 1972 καί 1973, κατὰ τὰ ὁποῖα ἡ ἐξέταση στὴ γλώσσα ἴσχυε ἀκόμα, πιστεύουμε (γιά τοὺς λόγους τοῦ ὁποῖου ἀναφέρουμε παραπάνω) ὅτι εἶναι πολὺ κατώτερα ἀπὸ τὴν πραγματικότητα.

Ἐπειδὴ ἔχουμε διαπιστώσει ὅτι τὰ στοιχεῖα τῆς UNESCO ἀναποκρίνονται περισσότερο στὴν πραγματικότητα, ἀφοῦ δέν ἐπηρεάζονται ἀπὸ παράγοντες ὅπως ὁ διαγωνισμὸς στὴ γλώσσα, πού ἀσκοῦν σημαντικὴ ἐπιρροή στὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τῆς Τ.Ε., θά προσπαθήσουμε νά ἀπαντήσουμε στὴν παρακάτω ἐρώτηση, βασιζόμενοι σ' αὐτά. Ὑπῆρξε πράγματι μείωση τῶν ἀριθμῶν κατὰ τὴν περίοδο 1961-1965;

"Ἄν συγκρίνουμε τὰ στοιχεῖα τῶν Στατιστικῶν Καταλόγων τῆς UNESCO μέ τὰ στοιχεῖα τῆς Τ.Ε. (πίνακας II), θά διαπιστώσουμε ὅτι, σύμφωνα μέ τὴν Τ.Ε., ἀπὸ τὸ 1960 μέχρι τὸ 1963 ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν στό ἐξωτερικὸ μειώθηκε κατὰ 1207 ἄτομα, ἐνῶ κατὰ τὴν ἴδια αὐτὴ περίοδο, τὰ στοιχεῖα τῆς UNESCO δίνουν μιά αὔξηση 10 ἀτόμων. Κατὰ τὴν περίοδο 1963-66, ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν στό ἐξωτερικὸ μειώνεται, κατὰ τὴν Τ.Ε. κατὰ 860 ἄτομα, ἐνῶ γιά τὴν περίοδο αὐτὴ, ἡ UNESCO δίνει μιά αὔξηση 648 ἀτόμων.

Συμπέρασμα

"Ἄν βασιστοῦμε μόνο στὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τῆς UNESCO, θά καταλήξουμε στό συμπέρασμα ὅτι ἀπὸ τὸ 1960 μέχρι τὸ 1974 δέν ὑπῆρξε μείωση τῆς φοιτητικῆς μεταναστεύσεως ὡς πρὸς τοὺς ἀπόλυτους ἀριθμούς, ἀλλὰ ἀντίθετα συνεχῆς αὔξηση.

β) ὄπῆρξε αὔξηση τῆς μεταναστεύσεως ὅσον ἀφορᾷ τοὺς σχετικὸς ἀριθμοὺς ἀνά ναι, ἢ οὐκ ἀναλογία

Οἱ παραπάνω ἐπεξηγήσεις ἂν δέν δίνουν μιά πλιό καθαρὴ εἰκόνα τῆς ἀξίας τῶν στατιστικῶν πού μέχρι

τώρα χρησιμοποίησαμε καί θά ἐξακολουθήσουμε νά χρησιμοποιοῦμε. Ἐχοντας διαπιστώσει ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν πού φοιτοῦν στό ἐξωτερικὸ ἀπὸ 8.864 τὸ 1960 φτάνει τῆς 27.420 τὸ 1974, θά ἐπιχειρήσουμε νά ὑπολογίσουμε τὸ ποσοστὸ πού οἱ φοιτητές αὐτοὶ ἐκπροσωποῦν ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν φοιτητῶν πού σπουδάζουν στὴν Ἑλλάδα.

Ἀπ' ὅ, τι φαίνεται, εἶναι γεγονός ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων πού σπουδάζουν στό ἐξωτερικὸ αὐξήθηκε καί ἀκόμη, ὅτι ἡ δημογραφικὴ, οικονομικὴ καί κοινωνικο-μορφωτικὴ ἐξέλιξη στὴν Ἑλλάδα ὀδηγοῦν ἓνα διαρκῶς αὔξανόμενο ἀριθμὸ φοιτητῶν στὰ πανεπιστήμια. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸ ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν πού σπουδάζουν στὰ ἑλληνικὰ πανεπιστήμια νά αὐξήθηκε μέ τὸν ἴδιο ἢ μέ ταχύτερο ρυθμὸ ἀπὸ τὸ ρυθμὸ τῶν φοιτητῶν πού σπουδάζουν στό ἐξωτερικὸ. Στὴν περίπτωση αὐτὴ, δέν μπορούμε, παρά τὰ φαινόμενα, νά μιλάμε γιά αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τελευταίων, ἀλλὰ μᾶλλον γιά μιά σταθεροποίηση ἢ μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν φοιτητῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ σέ σχέση μέ τοὺς φοιτητές πού σπουδάζουν στὴν Ἑλλάδα. Γιά νά ἀπαντήσουμε στὴν ἐρώτηση αὐτὴ καταρτίσαμε τὸν πίνακα IV πού μᾶς ὀδηγεῖ στίς ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

"Ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν πού σπουδάζουν στὰ ἑλληνικὰ πανεπιστήμια αὐξάνει ταχέστα. Ἀπὸ 28.302 ἐγγεγραμμένους τὸ 1960 στὰ ἑλληνικὰ πανεπιστήμια, φτάνει τῆς 74.348 τὸ 1971-72, δηλαδὴ παρατηρεῖται αὔξηση 162,7% σέ διάστημα 12 ἐτῶν. Τὸ ποσοστὸ τῶν φοιτητῶν πού κάνουν ἀκαδημαϊκὲς σπουδές στὴν Ἑλλάδα, ἐπὶ 1.000 κατοικῶν, ἀπὸ 3,4‰ τὸ 1960, φτάνει τὸ 8,3‰ τὸ 1971-72.

Τὰ βασικὰ αἷτια τῆς αὔξήσεως αὐτῆς εἶναι:

α) *Κοινωνικά καί μορφωτικά.* Μιά μελέτη τοῦ ΟCDE τὸ 1974 ὀδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι «γιά τὴν ὁμάδα ἡλικιῶν 18-22 χρόνων, τὸ ποσοστὸ τῶν ἐγγεγραμμένων στὰ πανεπιστήμια στὴν Ἑλλάδα (1968-69) μπορεῖ νά συγκριθεῖ μέ τὰ ποσοτὰ τῶν προηγμένων εὐρωπαϊκῶν χωρῶν». Ἀυτό ὀφείλεται ἴσως στό γεγονός ὅτι οἱ ἀνάτομα σπουδῆς ἔχουν μεγαλύτερη ἀξία καί ἀγλῆ ἀπὸ τὰ γυμνασιακὰ διπλώματα, μέ τὰ ὁποῖα οἱ προοπτικὲς γιά μιά ἐπαγγελματικὴ καί κοινωνικὴ ἐξέλιξη εἶναι ἀρκετὰ περιορισμένες.¹

Ἡλικία	Ἑλλάδα	Βέλγιο	Γαλλία	Ὁλλανδία
Παν/κό ἔτος	1968-69	1966-67	1967-68	1967
18-22 ἔτων	15,4	19,5	16,3	13,9

Πραγματικά, στὴν Ἑλλάδα ἔχουν ἀκαδημαϊκὸ διπλώμα δέν αὐξάνει μόνο τὸ κύρος τοῦ κατόχου ἀλλὰ καί ὅλη τῆς οἰκογένειας, πού αἰσθάνεται περηφά-

1. *L'enseignement dans les pays en voie de développement de l'OCDE* (Tendances et Perspectives), OCDE, Paris, 1974, σσ.32 καί 33.

νεια γιατί με κάθε τρόπο βοήθησε (οικονομικά, ήθικα) στην απόκτησή του. Αυτό ισχύει ακόμη και όταν ο απόφοιτος ασχολείται αργότερα με άλλη δουλειά που καμιά δεν έχει σχέση με την επιστήμη που σπούδασε.

β) *Οικονομικά*. Στην Ελλάδα, το απαιτούμενο επίπεδο σπουδών για πολλούς κλάδους και κυρίως για τις δημόσιες υπηρεσίες και τις τράπεζες είναι πάρα πολύ ύψηλο.² Έτσι, ένας διαρκώς αυξανόμενος αριθμός νέων αναγκάζεται να αρχίσει ανώτατες σπουδές για να μπορεί να έχει αργότερα περισσότερα οικονομικά όφελγη.

Τό ποσοστό των Έλλήνων φοιτητών (πίνακας IV) που σπουδάζουν στο εξωτερικό, επί του συνόλου των

φοιτητών που σπουδάζουν στην Ελλάδα από το 1960 έως το 1971, αποδεικνύει ότι σε αναλογία ο αριθμός των πρώτων μειώθηκε. Η μείωση αρχίζει από το 1961 (313,2‰) και συνεχίζεται μέχρι το 1966, που η αναλογία είναι 105,2‰.

Από το 1967, η τάση φαίνεται ότι αλλάζει και το ποσοστό των Ελλήνων φοιτητών του εξωτερικού αυξάνεται συνεχώς μέχρι το 1971 (184,7‰), χωρίς όμως να φθάσει το επίπεδο των ετών 1960, 61, 62. Έξαιρηση παρατηρείται μόνο το 1968, που μία απότομη πτώση ρίχνει το ποσοστό στο πιο χαμηλό επίπεδο (101,3‰), παρ' όλο που τον ίδιο χρόνο αυξάνεται το ποσοστό των φοιτητών του εσωτερικού, επί του συνολικού πληθυσμού της Ελλάδος.

Η πτώση αυτή φαίνεται ότι οφείλεται σε λόγους καθαρά πολιτικούς. Τό έτος αυτό είναι τό πρώτο μετά τό πραξικόπημα της 21 Απριλίου του 1967. Η στρατιωτική κυβέρνηση, που δεν έχει ακόμη σταθε-

2. *Individual Demand for Higher Education in Greece*, Salomon Wald, OCDE, Athènes, 1964.

ΠΙΝΑΚΑΣ IV. Πληθυσμός της Ελλάδος και αριθμός φοιτητών που κάνουν ανώτερες σπουδές στην Ελλάδα και τό εξωτερικό από τό 1960 ως τό 1974

Έτος	Πληθυσμός της Ελλάδας	Αριθμός φοιτητών που σπουδάζουν σε ανώτατα ιδρύματα στην Ελλάδα	Αριθ. φοιτητών για 1.000 κατοίκους	Αριθ. φοιτητών στο εξωτερικό	Σχέση 4/1 %	Σχέση 4/2 %	Σύνολο φοιτητών που κάνουν ανώτατες σπουδές στην Ελλάδα και τό εξωτερικό	Σύνολο φοιτητών που σπουδάζουν σε ανώτατα ιδρύματα
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)			
1960	8.398.050	28.302	3,4	8.864	1,06	313,2	37.166	4,43
1961	8.448.233	30.617	3,6	8.989	1,06	293,6	39.606	4,69
1962	8.479.625	35.432	4,2	8.219	0,97	232,0	43.651	5,15
1963	8.510.429	43.411	5,1	7.657	0,90	176,4	51.068	6,00
1964	8.550.333	53.305	6,2	6.830	0,80	128,1	60.135	7,03
1965	8.613.651	58.000	6,7	6.566	0,76	113,2	64.566	7,50
1966	8.716.441	64.591	7,4	6.797	0,78	105,2	71.388	8,19
1967	8.740.765	73.438	8,4	8.054	0,92	109,7	81.492	9,32
1968	8.772.764*	74.962	8,5	7.596	0,86	101,3	82.558	9,41
1969	8.792.806*	76.181	8,7	8.455	0,87	111,0	84.636	9,63
1970	8.851.913*	76.198	8,6	10.213	1,15	134,0	86.411	9,76
1971	8.950.000*	74.348	8,3	13.730	1,53	184,7	88.078	9,84
1972				22.580				
1973				27.420				

Τούς αριθμούς στις στήλες (1) και (2) τους πήραμε από την Έτησια Στατιστική Έπετηρίδα της Ελλάδας.

* Αφορά προβλέψεις.

ροποιήσει τελείως τή θέση της, και πού φοβάται κάθε είδους αντίδραση εκ μέρους των Ελλήνων του εξωτερικού, άγρυπνα. Χορηγεί με επιφύλαξη διαβατήρια, και μετά από λεπτομερή έλεγχο των πολιτικών ιδεών και της πολιτικής δράσεως. Τά μέτρα αυτά, πού αργότερα χαλαρώνουν, ισχύουν και για τούς φοιτητές και έπενεργούν σαν τροχοπέδη στην ελληνική φοιτητική μετανάστευση τή χρονιά αυτή.

Έπειδή οι στατιστικές της Τ.Ε. δίνουν σύνολα

πού δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, καταρτίσαμε τον πίνακα V πού λαμβάνει επί πλέον υπ' όψη τά στοιχεία της UNESCO.

Έτσι, μπορεί νά γίνει ή σύγκριση των δύο σειρών ποσοστών, και ή επαλήθευση της εικόνας πού μάς δίνουν τά στοιχεία της Τ.Ε. Παρ' όλο πού τά ποσοστά της UNESCO είναι κατά πολύ ανώτερα από τά ποσοστά της Τ.Ε., ώστόσο δεν υπάρχει άμφιβολία ότι και τά δύο συμπίπτουν ως προς τά έξής σημεία:

α) παρουσιάζουν καί τά δύο μείωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ μέχρι τό 1968 περίπου (λείπουν δυστυχῶς τά στοιχεία γιά τό προηγούμενο ἔτος), β) καί τά δύο παρουσιάζουν ἀύξηση ἀπό τό 1969 μέχρι τό 1972.

Συμπέρασμα

Ἐπί τῷ ἀριθμῷ τῶν Ἑλλήνων πού σπουδάζουν στό ἐξωτερικό, σέ ἀναλογία μέ τοὺς φοιτητές τοῦ ἐσωτερικοῦ, μειώνεται συνεχῶς ἀπό τό 1961 μέχρι τό 1966. Ἀπό τό 1967 ὅμως, τά πράγματα ἀλλάζουν. Παρατηρεῖται δηλαδή συνεχῆς ἀύξηση τῆς ἀναλογίας αὐτῆς πού διστόσο δέν φθάνει στά ἐπίπεδα τῶν τριῶν πρώτων χρόνων τῆς δεκαετίας 1960-70. Γιά τά ἐπόμενα χρόνια μπορούμε νά υποθέσουμε ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν φοιτητῶν τοῦ ἐξωτερικοῦ θά συνεχίσει νά αὐξάνει (τό 1972 καί τό 1973) μέ ἕνα ταχέως ρυθμὸ (πίνακας V), πού δέν πιστεύουμε ὅτι μπορεῖ νά ἀκολουθήσει ὁ ρυθμὸς ἀύξεσος τῶν θέσεων πού προσφέρουν τά ἑλληνικά πανεπιστήμια.

ΠΙΝΑΚΑΣ V

Ἀκαδημαϊκό ἔτος	Ἀριθμὸς φοιτητῶν ἀνωτ. ἰδρυμάτων πού σπουδάζουν στήν Ἑλλάδα	Ἀριθμὸς φοιτητῶν ἀνωτ. ἰδρυμάτων πού σπουδάζουν ἐξωτερικῶς ΕΤΕ	Σχέση 2/1 %	Ἀριθμὸς φοιτητῶν πού σπουδάζουν ἐξωτερικῶς UNESCO	Σχέση 4/1 %
	(1)	(2)	(3)	(4)	
1960	28.302	8.864	31,3	8.717	30,8
1961	30.617	8.989	29,4	—	—
1962	35.432	8.219	23,2	—	—
1963	43.411	7.657	17,6	8.727	20,1
1964	53.305	6.830	12,8	—	—
1965	58.000	6.566	11,3	—	—
1966	64.591	6.797	10,5	9.375	14,5
1967	73.438	8.054	11,0	—	—
1968	73.962	7.596	10,1	9.745	13,0
1969	76.181	8.455	11,1	12.512	16,4
1970	76.198	10.213	13,4	14.147	18,6
1971	74.348	13.730	18,5	17.034	22,9
1972	—	22.580	—	—	—
1973	—	27.420	—	—	—

Τοὺς ἀριθμοὺς τῆς στήλης (1) τοὺς πήραμε ἀπὸ τὴν Στατιστικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Ἑλλάδος.

Οἱ ἀριθμοὶ κάτω ἀπὸ τὴν διακεκομμένη γραμμὴ εἶναι προβλέψεις.

γ) κατευθύνσεις τῶν ρευμάτων τῆς φοιτητικῆς μεταναστεύσεως

Στὴν Ἑλλάδα, αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ μετανάστευση ἔχει ἀρχίσει ἐδῶ καί πολλὰ χρόνια. Ἦδη ἀπὸ τό XV

αἰῶνα, μετὰ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453), τελευταῖο προπύργιο τῆς βυζαντινῆς αυτοκρατορίας, οἱ νέοι Ἕλληνες, γόνιοι τῶν εὐγενῶν καί εὐπόρων οἰκογενειῶν, μεταναστεύουν στό ἐξωτερικό γιά νά σπουδάζουν. Τά κράτη πού προσελκύουν τό μεγαλύτερο ἀριθμὸ Ἑλλήνων σπουδαστῶν μέχρι τὴν Ἐθνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821, εἶναι ἡ Ἰταλία μέ τὰ πανεπιστήμια τῆς Βενετίας, τῆς Φλωρεντίας, τῆς Πίζας, τῆς Γένονας καί μέ τό περίφημο «Collegio Greco» τῆς Ρώμης. Ἀργότερα θά τοὺς προσελκύσουν ἡ Αὐστρία ἰδιαίτερα καί τελικὰ ἡ Γαλλία. Κατὰ τὸν Cerais, «οἱ νέοι πλούσιοι ἀποδημοῦν ὄχι μόνο γιά τίς δουλειές καί τίς ἐπιχειρήσεις τους, ἀλλὰ γιά νά πλουτίσουν τίς γνώσεις τους καί νά μορφωθοῦν. Σέ ὀρισμένες πόλεις τῆς Μακεδονίας, στὴ Σιάτιστα παραδειγματὸς γάρη, ὅλες οἱ οἰκογένειες ἔχουν ἕναν ἀπὸ τοὺς συγγενεῖς τους στό ἐξωτερικό, στὴν Ἰταλία, τὴν Οὐγγαρία, τὴν Αὐστρία, τὴ Γερμανία κτλ.»³

Ἡ μετανάστευση αὐτὴ συνεχίζεται μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση καί τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος (1829) καί δέν διακόπτεται παρά μόνον ἀπὸ τὰ μεγάλα ἱστορικὰ γεγονότα ὅπως οἱ βαλκανικοὶ πόλεμοι, ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος, ἡ μικρασιατικὴ ἐκστρατεία, ὁ δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος, καί τέλος ὁ ἐμφύλιος πόλεμος. Ἀπὸ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερα, οἱ κατευθύνσεις τῶν εἰδικῶν αὐτῶν «μεταναστευτικῶν» ρευμάτων παρουσίασαν ἀλλαγές πού συχνὰ ἦταν σημαντικές. Στὶς γνωστὲς χώρες πού δέχονταν Ἕλληνες φοιτητές προστέθηκαν καινούργιες, καί γιά λόγους πού θά προσπαθήσουμε νά ἐξηγήσουμε, ἡ ἐκλογή τῶν χωρῶν φοιτησεως τοῦ κύριου ὄγκου τῶν φοιτητῶν ἀλλάξεε κατευθύνση.

Στὴν ἔρευνα αὐτὴ ὄχι μόνον θά ἀναφέρουμε τίς χώρες πού προσελκύουν τό μεγαλύτερο ἀριθμὸ Ἑλλήνων φοιτητῶν κατὰ τὴν περίοδο 1960-71, ἀλλὰ κυρίως θά προσπαθήσουμε νά διαπιστώσουμε ἂν ὑπῆρξαν ἀλλαγές ὡς πρὸς τίς «χώρες προτιμήσεως» τῶν φοιτητῶν αὐτῶν, καί πού ὀφείλονται.

Χώρες προτιμήσεως τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν

Ὅπως διαπιστώνουμε ἀπὸ τὸν πίνακα III, οἱ χώρες πού δέχονται τοὺς Ἕλληνες φοιτητές εἶναι πολλές καί μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου ὁ ἀριθμὸς τους αὐξάνει. Δηλαδή ἐνὸς τό 1961 ἦταν 13, τό 1974 ἔφθασαν τίς 50. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ὀφείλεται ἐν μέρει καί στὴ μεγαλύτερη ἀκρίβεια τῶν στατιστικῶν στοιχείων πού ἔχουμε στὴ διαθέσιμη μας.

Παρ' ὅλ' αὐτὰ, οἱ χώρες πού προσελκύουν τό μεγαλύτερο ἀριθμὸ τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν παραμένουν, γιά ὅλη τὴν περίοδο πού μᾶς ἐνδιαφέρει, οἱ

3. Νεοελληνικὴ πολιτικὴ ἱστορία, τοῦ Γ. Κ. Κορδάτου, Ἀθήνα, 1925, τόμος I, σ. 125.

ΐδιες. Δηλαδή, ή Αύστρία, τό Βέλιγο, ή Γαλλία, ή Δυτική Γερμανία, ή Έλβετία, τό Ήνωμένο Βασίλειο, οί Ήνωμένες Πολιτείες τής Άμερικης και ή Ίταλία. Στά πανεπιστήμια τών χωρών αυτών γίνονται δεκτοί ξένοι φοιτητές κάθε έθνικότητας.

Η μεγαλύτερη αναλογία ξένων φοιτητών ύπήρχε τό 1971 στην Έλβετία (22,5%), ενώ στην Ίρλανδία ήταν 15,0%, στην Αύστρία 13,4% και στό Βέλιγο 12,1%. Λίγες είναι οί χώρες στις οποίες τό ποσοστό τών ξένων φοιτητών ξεπερνά τό 5% άν και ή Γαλλία, ή Δυτ. Γερμανία, ή Άγγλία, ή Ίταλία, ή Σοβιετική Ένωση και ή Ίσπανία συγκεντρώνουν τή στιγμή αυτή περισσότερο από 20% τού συνόλου τών Εύρωπαϊων φοιτητών πού φοιτούν σε ξένα πανεπιστήμια.*

Ο πίνακας VI δίνει μιά σαφή εικόνα τής μεγάλης συγκεντρώσεως τών Έλλήνων φοιτητών στις όχτά

4. *Higher Education in Europe—Problems and Prospects*, Statistical Study, σ. 11, Bucarest, 26 Nov.-4 Dec. 1973, UNESCO.

ΠΙΝΑΚΑΣ VI

Έτος	Έλληνες φοιτητές πού σπουδάζουν στό εξωτερικό (σύνολο)	Έλληνες φοιτητές πού σπουδάζουν στις όχτά χώρες ¹ (σύνολο)	%
1960	8.717	8.379	96,1
1964	8.727	8.489	97,3
1966	9.375	9.140	97,5
1968	9.745	9.300	95,4
1969	12.512	12.081	96,6
1970	14.174	13.689	96,6
1971	17.305 ²	16.662	96,3
*	*	*	

1. Αύστρία, Βέλιγο, Γαλλία, Ίταλία, Δυτική Γερμανία, Άγγλία, Έλβετία, ΗΠΑ.

2. Σύνολο πού αφορά τή Γαλλία άλλαγμένο μετά τή διόρθωση τού 1971.

* Μετά τό 1971 δέν έχουμε στοιχεία για τόν αριθμό τών Έλλήνων φοιτητών κατά χώρα ύποδοχής.

αυτές χώρες κατά τήν περίοδο 1960-71, και μās όδηγεί στό συμπέρασμα ότι αυτές και μόνο προσελκύουν από 95,4% έως 97,5% (ανάλογα μέ τό έτος) τού συνόλου τών Έλλήνων πού φοιτούν στό εξωτερικό.

Άλλαγές τών φοιτητικών «μεταναστευτικών» ρευμάτων από τό 1960 μέχρι τό 1971

Ο πίνακας VII δίνει τούς απόλυτους αριθμούς τών Έλλήνων πού φοιτούν στις όχτά αυτές χώρες πού τούς προσελκύουν περισσότερο, και μās έπιτρέπει έτσι νά διαπιστώσουμε ότι σε όλες αυτές τίς χώρες, μέ εξαίρεση τήν Αύστρια και τή Δυτική Γερμανία, ό αριθμός τών Έλλήνων φοιτητών έχει αύξηθει.

Χώρες μέ μειωμένο αριθμό Έλλήνων φοιτητών

Στήν Αύστρια, ό αριθμός τών Έλλήνων φοιτητών μειώθηκε σταδιακά. Από 2.258 πού φοιτούσαν τό 1960, δέν βρίσκουμε παρά 1.008 τό 1971, δηλαδή μιά μείωση 55,4% σε διάστημα 12 χρόνων. Στή Δυτική Γερμανία, ό αριθμός τών Έλλήνων φοιτητών παρουσίασε διακυμάνσεις. Από τό 1964 έως τό 1969 ύπάρχει μιά καθαρή τάση πός μείωση (-34,7%)· ό αριθμός τών εκεί Έλλήνων πέφτει από 2.923 σε 1.908. Τά επόμενα δύο χρόνια παρατηρείται μιά ελαφρά αύξηση (2.028 φοιτητές τό 1971). Άλλά και παρά τήν ελαφρά αυτή αύξηση, ό αριθμός τών Έλλήνων φοιτητών στή χώρα αυτή παρουσίασε μείωση (26,5%) κατά τό διάστημα τής περιόδου 1960-1971.

Χώρες μέ αυξανόμενο αριθμό Έλλήνων φοιτητών

Η χώρα στήν όποια ή αύξηση τών Έλλήνων φοιτητών πήρε τίς μεγαλύτερες διαστάσεις ήταν ή Ίταλία. Από τό 1960 έως τό 1971 ό αριθμός τών Έλλήνων πού σπουδάζαν εκεί, από 1.096 φτάνει τίς 9.418. Δηλαδή, παρατηρείται αύξηση (895,3%) σε διάστημα δώδεκα χρόνων. Στό Ήνωμένο Βασίλειο καθώς και στό Βέλιγο παρατηρείται επίσης μιά μεγάλη αύξηση τών Έλλήνων πού σπουδάζουν εκεί κατά

ΠΙΝΑΚΑΣ VII. Οί όχτά χώρες πού προσελκύουν τό μεγαλύτερο αριθμό τών Έλλήνων φοιτητών πού κάνουν άνώτατες σπουδές στό εξωτερικό κατά τά έτη 1960 ως 1971 (Απόλυτοι αριθμοί)

	1960	1964	1966	1968	1969	1970	1971
Αύστρια	2.258	1.537	1.592	1.292	1.117	1.075	1.008
Βέλιγο	77	125	156	162	158	220	250
Γαλλία	435	661	553	667	528	528	790
Ίταλία	1.096	1.020	1.943	2.530	5.505	6.752	9.418
Δυτική Γερμανία	2.834	2.923	2.439	2.041	1.908	1.942	2.082
Άγγλία	180	247	344	575	662	795	871
Έλβετία	299	433	435	398	392	409	398
ΗΠΑ	1.200	1.543	1.678	1.635	1.811	1.968	1.845
Σύνολο	8.379	8.489	9.140	9.300	12.081	13.689	16.662

ΠΙΝΑΚΑΣ VIII. Οι οκτώ χώρες που προσελκύουν το μεγαλύτερο αριθμό Έλλήνων φοιτητών που κάνουν ανώτατες σπουδές στο εξωτερικό από το 1960 ως το 1971

	1960	1964	1966	1968	1969	1970	1971
Αυστρία	27,0	18,1	17,4	13,9	9,2	7,8	6,1
Βέλγιο	0,9	1,5	1,7	1,7	1,3	1,6	1,5
Γαλλία	5,2	7,8	6,0	7,2	4,4	3,9	4,7
Ίταλία	13,1	12,0	21,3	27,2	45,7	49,3	56,5
Δυτική Γερμανία	33,8	34,4	26,7	21,9	15,8	14,2	12,5
Άγγλία	2,1	2,9	3,8	6,2	5,5	5,8	5,2
Έλβετία	3,6	5,1	4,7	4,3	3,2	3,0	2,4
ΗΠΑ	14,3	18,2	18,4	17,6	14,9	14,4	11,1
Σύνολο	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

ΠΙΝΑΚΑΣ IX. Ταξινόμηση των οκτώ ξένων χωρών κατά έκταστική αναλογία των Έλλήνων φοιτητών από το 1960 ως το 1971

Θέση	1960		1971	
	Χώρες	%	Χώρες	%
1	Δυτ. Γερμανία	33,8	Ίταλία	56,5
2	Αυστρία	27,0	Δυτ. Γερμανία	12,5
3	ΗΠΑ	14,3	ΗΠΑ	11,1
4	Ίταλία	13,1	Αυστρία	6,1
5	Γαλλία	5,2	Ήν. Βασίλειο	5,2
6	Έλβετία	3,6	Γαλλία	4,7
7	Ήν. Βασίλειο	2,1	Έλβετία	2,4
8	Βέλγιο	0,9	Βέλγιο	1,5
	Σύνολο	100,0	Σύνολο	100,0

τήν περίοδο αυτή (483,9% και 324,7% αντίστοιχα). Στις άλλες τρεις χώρες η αύξηση ήταν μικρότερη.

Ο πίνακας VIII, που δίνει την κατάσταση αναλογία των Έλλήνων που σπουδάζουν στα πανεπιστήμια των οχτώ αυτών χωρών, παρουσιάζει μία σαφή εικόνα της αλλαγής που σημείωσαν τα ελληνικά φοιτητικά ρεύματα κατά την περίοδο 1960-1971. Μέ βάση των πίνακα αυτό είναι εύκολο να προβοιμο στην ακόλουθη αξιολόγηση (πίνακας IX), η οποία μάς δίνει τη θέση την οποία ή κάθε μία από τις χώρες αυτές κατείχε το 1960 και το 1971 στην «προτίμηση» των Έλλήνων φοιτητών.

Συμπέρασμα

Στη χρονική περίοδο 1960-71 τρεις μεγάλες αλλαγές παρουσίασε ως προς την «έκλογη» της χώρας σπουδής ή πλειοψηφία των Έλλήνων φοιτητών (βλέπε γραφική παράσταση 3).

1) Η Δυτική Γερμανία, η οποία κατείχε την πρώτη θέση κατά το 1960 συγκεντρώνοντας στο έδαφός της το 33,8% των Έλλήνων φοιτητών του εξωτερικού, κατεβαίνει στη δεύτερη θέση το 1971 με 12,5%.

2) Η Αυστρία, που κατείχε τη δεύτερη θέση το 1960 με 27%, κατεβαίνει στην τέταρτη θέση το 1971, και «προσελκύει» μόνο το 6,1% των Έλλήνων που φοιτούν στις οχτώ αυτές χώρες.

3) Αντίθετα ή Ίταλία, που ήταν ή τέταρτη κατά σειρά έκλογής το 1960 με 13,1%, των Έλλήνων φοιτητών, βρίσκεται στην πρώτη θέση το 1971 «προσελκύοντας» στα πανεπιστήμια της 56,5% των Έλλήνων που φοιτούν στις οχτώ αυτές χώρες.

Τά ακόλουθα παραδείγματα μάς επιτρέπουν να διαπιστώσουμε τη σημασία του αριθμού των Έλλήνων φοιτητών επί του συνόλου των ξένων φοιτητών που φοιτούν στα ιταλικά πανεπιστήμια. «Μεταξύ των 18.000 ξένων φοιτητών οι οποίοι εσπούδαζαν στην Ίταλία το 1971, 9.700 είναι ελληνικής υπηκοότητας».⁵ Σέ ένα σύνολο 3.466 Έλλήνων φοιτητών εγγεγραμμένων στην ιατρική στα πανεπιστήμια του εξωτερικού, τό έτος 1972-73, 3.160, δηλαδή 91% σπούδαζαν στην Ίταλία. Τό 1973-74, 2.865 Έλληνες φοιτητές της ιατρικής επί συνόλου 3.250 ή 88% ήταν εγγεγραμμένοι στα πανεπιστήμια της ίδιας αυτής χώρας.⁶

Οι ύποτιθέμενες κυριότερες αιτίες των αλλαγών αυτών

Στή συνέχεια της έρευνας θά προσπαθήσουμε να βρούμε τις αιτίες για τις οποίες οι Έλληνες φοιτητές δέν παραμένουν στη χώρα που διάλεξαν αρχικά, αλλά προσελκύονται από κάποια άλλη. Γιατί οι χώρες οι οποίες τους προσείλκυαν τό 1960 αρχίζουν να τους «ένδιαφέρουν» όλο και λιγότερο από τό 1964 και μετά. Οι λόγοι για τους οποίους οι Έλληνες φοιτητές από τό 1971 άρχισαν να προτιμούν την Ίταλία, ή οποία 12 χρόνια πριν κρατούσε την τέταρτη θέση στη σειρά προτιμήσεων, είναι περίπου οι έξης:

Τό κλίμα της Ίταλίας μοιάζει περισσότερο μέ τό κλίμα της Ελλάδος, σέ σύγκριση μέ τό κλίμα της Αυστρίας ή της Γερμανίας, και τό ίδιο ισχύει και για τις όμοιότητες ανάμεσα στό χαρακτήρα των Ίταλών και των Έλλήνων. Είναι γνωστή άλλωστε ή φράση «una faccia una razza».

Η μικρή απόσταση που χωρίζει τις δύο χώρες διευκολύνει τη συνάντηση των Έλλήνων φοιτητών μέ τους δικούς τους στις διακοπές ή άκομη και στη διάρκεια του πανεπιστημιακού έτους, μέ μικρή σχετικα δαπάνη.

Η πρόσ όφελος των Έλλήνων διαφορά του συναλλάγματος κατά τα τελευταία ίδιες χρόνια. σέ σύγκριση μέ τό γερμανικό μάρκο και τό αυστριακό σελίνι.

Η εύκολια μέ την οποία μπορούσαν να εγγραφούν στα ιταλικά πανεπιστήμια τά όποια δέν ζητούσαν από τους ξένους φοιτητές παρά μόνο τό άπολυτήριο του γυμνασίου και τη συμμετοχή τους σέ ένα διαγω-

5. Higher Education in Europe—Problems and Prospects, Statistical Study, σ. 15, Bucarest, 26 Nov.-4 Dec. 1973, UNESCO.

6. Les étudiants étrangers dans les écoles de médecine, σ. 14, Etudes Statistiques, UNESCO, Novembre 1974.

νισμό της Ιταλικής γλώσσας, περισσότερο τυπικό παρά ούσιαστικό.

Στήν πραγματικότητα, όλοι αυτοί οί λόγοι πού συνηγορούν υπέρ της "Ιταλίας δέν επηρεάζουν σχεδόν καθόλου τήν έκλογη της χώρας τού εξωτερικού από τούς "Ελληνες φοιτητές.

Η κύρια αίτια

Η Γερμανία, ή "Ελβετία και ή Αυστρία φιλοξενούν ένα μεγάλο ποσοστό ξένων φοιτητών, τών όποιων ή παρουσία γίνεται αισθητή όλο και περισσότερο όχι μόνο στον οικονομικό και κοινωνικό αλλά και σε άλλους τομείς. Τά προβλήματα όμως πού δημιουργούν οί ξένοι φοιτητές είναι λιγότερο αισθητά στά μεγάλα κράτη όπως οί ΗΠΑ (1,5% τό 1962 και 1,6% τό 1968), και ή Σοβιετική "Ενωση (0,5% τό 1962, και 0,4% τό 1968) όπου ο αριθμός τών ξένων φοιτητών άν και σημαντικός άποτελεί ώστόσο ένα μικρό ποσοστό τού συνόλου τών φοιτητών.⁷

Οί ξένες χώρες προκειμένου ν' άντιμετωπίσουν όχι μόνο τά προβλήματα πού δημιουργούνται από τήν παρουσία τών ξένων φοιτητών, αλλά κυρίως τό γεγονός ότι οί θέσεις στά πανεπιστήμια τούς ελαττώνονται επικίνδυνα γιά τούς δικούς τους πολίτες, από τό 1960 άρχισαν νά θέτουν σε εφαρμογή μία σειρά μέτρων τά όποια μέ τήν πάροδο τού χρόνου γίνονται όλο και περισσότερο περιοριστικά όσον άφορά τήν έκλογη και τόν αριθμό τών ξένων φοιτητών. Στή Γερμανία, τό άπολυτήριο τού γυμνασίου δέν επαρκεί πλέον. "Ο βαθμός πρέπει νά είναι όπωσδήποτε 16/20 (λίαν καλώς). "Ο φοιτητής είναι ύποχρεωμένος νά διαγωνισθεί έπιτυχώς τήν γερμανική γλώσσα (Hochschulsprachprüfung), κι ό διαγωνισμός αυτός όσο περνάει ό καιρός γίνεται δυσκολότερος. "Από τό 1966, ό ξένος φοιτητής ύποχρεώνεται νά παρακολουθήσει ένα προπαρασκευαστικό έτος σπουδών στο πανεπιστήμιο, και στο διάστημα αυτό πρέπει νά πάρει μέρος μέ έπιτυχία σε δύο διαγωνισμούς (ανά εξάμηνο) καθώς σε ένα τελικό διαγωνισμό στό γερμανική γλώσσα και σε μία σειρά ύποχρεωτικών μαθημάτων, ανάλογα μέ τόν κλάδο σπουδών πού αυτός έχει διαλέξει. Θεσπίζεται τό «numerus clausus», τό όποιο κάθε χρόνο έπεκτείνεται σ' ένα μεγαλύτερο αριθμό πανεπιστημιακών σχολών. "Ακόμα, θεσπίζεται τό όριο (quota) πού περιορίζει τόν αριθμό τών ξένων φοιτητών σε 8%.

Γύρω στο 1968 οί ξένοι φοιτητές δέν έχουν τό δικαίωμα νά εργάζονται στή Γερμανία χωρίς ειδική άδεια. Πρέπει νά ύπογραμμίσουμε τό γεγονός ότι ή Δυτική Γερμανία ήταν πρώτη μία από τίς χώρες πού προσείλκουν άρκετούς φοιτητές όχι μόνο γιά τό σύ-

στημα τών εξαμήνων πού ίσχυε εκεί άλλα βασικά γιά τό γεγονός ότι μπορούσαν εύκολα νά βρουν εργασία. Γιά νά πάρει τήν άπαραίτητη κάρτα παραμονής ό ξένος φοιτητής όφείλει νά προσκομίσει μία βεβαίωση ότι έχει γιά όλο τό χρόνο στή διάθεσή του 500 μάρκα τό μήνα, τό λιγότερο. "Από τό 1971, ή κάρτα παραμονής δέν άνανεώνει σταούς ξένους φοιτητές πού έχουν άναπτύξει πολιτικές δραστηριότητες.

Τό 1974 τό «numerus clausus» ίσχύει στις ακόλουθες πανεπιστημιακές σχολές: "Ιατρική, "Οδοντιατρική, Κτηνιατρική, Φαρμακευτική, "Αρχιτεκτονική, Ψυχολογία, Χημεία και Βιολογία, Χημεία Τροφίμων, Βιοχημεία. Τό «numerus clausus» πρόκειται νά ισχύσει σε λίγο και γιά τούς μηχανικούς.

"Όσο γιά τήν Αυστρία, φαίνεται ότι μεταξύ 1960 και 1973 τά μόνα περιοριστικά μέτρα πού ίσχυον ήταν τό «numerus clausus» και οί εξετάσεις στή γλώσσα «Hochschulsprachprüfung» οί όποιες απαιτούν μία πολύ καλή γνώση της γερμανικής. "Από τό 1973 δέν γίνονται δεκτές νέες έγγραφές (γιά τόν πρώτο κύκλο σπουδών) στις ακόλουθες πανεπιστημιακές σχολές: Φαρμακευτική, "Ιατρική, Ψυχολογία, Φυσική, Βιολογία, Χημείας, Μαθηματική, Γεωγραφική, "Αρχιτεκτονική, Σχολές Κοινωνικών και Οικονομικών "Επιστημών. Γιά τίς άλλες πανεπιστημιακές σχολές καθώς και γιά τίς μεταπτυχιακές σπουδές τό «numerus clausus» και οί εξετάσεις στή γλώσσα ισχύουν ακόμα.*

Τά μέτρα πού έχουν ληφθεί στις δύο αυτές χώρες είχαν τίς ακόλουθες συνέπειες: στήν Αυστρία όπου τό 1962 τό ποσοστό τών ξένων φοιτητών έφθανε τά 23,0%, τό 1968 κατέβηκε στα 17,9%. Στή Γερμανία τό ποσοστό αυτό στο ίδιο χρονικό διάστημα κατέβηκε από 7,2% σε 6,2%. Φαίνεται όμως πώς τά αποτελέσματα αυτά δέν έκρίθηκαν ίκανοποιητικά, γι' αυτό, μετά τό 1968, πάρθηκαν τά παραπάνω αστηνά μέτρα (Γερμανία 1971, 1974, Αυστρία 1973). Τά μέτρα αυτά ίσχυσαν και γιά τούς "Ελληνες φοιτητές και όπως ήταν φυσικό επέδρασαν στο θέμα της «έκλογης» της χώρας σπουδής.

Τά πλεονεκτήματα πού παρουσιάζει ή "Ιταλία (κλίμα, μικρή άπόσταση από τήν "Ελλάδα, εύκολότερη προσαρμογή και κατανόηση τών ήθών και τού τρόπου ζωής, μικρότερο κόστος ζωής κτλ.) ελάχιστα επηρεάζουν τήν «έκλογη» της χώρας αυτής από τούς "Ελληνες φοιτητές, οί όποιοι διαλέγουν τήν "Ιταλία επειδή ή έγγραφη στα Ιταλικά πανεπιστήμια δέν παρουσιάζει καμία ούσιαστική δυσκολία.

Σχηματικά, θά μπορούσαμε νά παρομοιάσουμε τή φοιτητική «μετανάστευση» μ' ένα στενόμακρο μπα-

*Αυστυχώς, τό «Deutscher Academischer Austauschdienst» καθώς και τό «Kulturinstitut» της Αυστριακής Πρεσβείας στο Παρίσι μιά έδωσαν τίς άκριβείς συνθήκες έγγραφης τών ξένων φοιτητών, και ιδιαίτερα τών "Ελλήνων, στή Γερμανία και τήν Αυστρία μόνο από τό 1973 και μετά, όχι γιά τά προηγούμενα χρόνια.

7. *Statistiques des étudiants à l'étranger 1962-68*, UNESCO, σ. 44.

λόνοι, πού ὄταν πεισθεῖ στό ἓνα ἄκρο του (Αὐστρία, Γερμανία) ἀναγκάζει τόν ἐγκλειόμενο ἀέρα νά ἐξογκώσει τό ἄλλο ἄκρο (Ἰταλία).

Συμπέρασμα

Ἔτσι ἀπό τήν ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ «ἐκλογή» τῆς Ἰταλίας ἀπό τούς Ἕλληνας φοιτητές γίνεται μέ τή μέθοδο τῆς «εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς». Ὁφείλεται δηλαδή στό γεγονός ὅτι ὀρισμένες χώρες ὅπως ἡ Αὐστρία καί ἡ Γερμανία καί σέ μικρότερη κλίμακα ἡ Ἑλβετία ἐκλείσαν τίς πόρτες τῶν πανεπιστημίων τους στούς Ἕλληνας φοιτητές.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

εἰσαγωγή

Στό πρῶτο μέρος τῆς ἔρευνάς μας, διαπιστώσαμε ὅτι ἀπό τό 1960 μέχρι τό 1974 ὁ ἀριθμός τῶν Ἑλλήνων φοιτητῶν πού σπουδάζουν στά διάφορα πανεπιστήμια τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀξήθησε κατά τρόπο ἐντυπωσιακό, ἀφοῦ ἀπό 8.864 τό 1960, ἀνέβηκε σέ 27.420 τό 1974.

Γιατί ὁμως τόσοι πολλοί νέοι Ἕλληνας ἐγκαταλείπουν τή χώρα τους γιά νά σπουδάσουν στό ἐξωτερικό παρ' ὅλες τίς δυσκολίες πού ξέρουν πῶς θά ἀντιμετωπίσουν;

Σέ διεθνή ἐπίπεδα ἡ Ἑλλάδα τό 1962 κατεῖχε τήν πέμπτη θέση μέ 3,6% τοῦ παγκοσμίου συνόλου τῶν ἐγγεγραμμένων φοιτητῶν στό ἐξωτερικό, μετά τίς ΗΠΑ (4,7%), τήν Ἐθνικιστική Κίνα (4,3%), τήν Ἰνδία (3,8%), καί τή Δυτική Γερμανία (3,6%).⁸

πιθανολογούμενα αἷτια (hypotheses de départ)

Μέ βάση μιά σειρά ἀπό δέκα «μη κατευθυνόμενες συνεντεύξεις» καθορίσαμε τά πιθανολογούμενα αἷτια, καί στή συνέχεια καταρτίσαμε ἐρωτηματολόγιο πού θά χρησίμευε γιά τήν ἐπαλήθευσή τους. Οἱ ὑποθέσεις πού κάναμε ἦταν οἱ ἀκόλουθες: οἱ Ἕλληνες ἐγκαταλείπουν τήν Ἑλλάδα γιά νά σπουδάσουν στό ἐξωτερικό (στήν προκειμένη περίπτωση στή Γαλλία) γιά τούς ἑξῆς λόγους:

- 1) Ἀπέχουν στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις τῶν Ἀνωτάτων Σχολῶν ἢ δέν προσήλθαν σ' αὐτές ἀπό φόβο ἀποτυχίας.
- 2) Τήν ἀπόφασή τους ἐπηρέασε τό γεγονός ὅτι τά πανεπιστήμια τῆς Γαλλίας ἔχουν ὀπωσδήποτε κύρος.
- 3) Ὁ κλάδος σπουδῶν πού διάλεξαν ἢ δέν ὑπάρχει στήν Ἑλλάδα ἢ εἶναι ἐλλιπής ἀπό πλευρᾶς ἐκπαιδύσεως.

8. *Statistiques des étudiants à l'étranger 1962-68*, UNESCO, σ. 45, Πίνακας 20.

4) Βρίσκονταν σέ ἀντίθεση μέ τό πολιτικό καθεστῶς τῆς Ἑλλάδας κυρίως μετά τό πραξικόπημα τοῦ 1967.

5) Ἦθελαν νά ἀπομακρυνθοῦν προσωρινά ἀπό τήν οἰκογένειά τους καί νά «νοιώσουν περισσότερο ἐλεύθεροι» «νά ζήσουν μία περιπέτεια» ἢ «νά ζήσουν καινούργιες ἐμπειρίες».

6) Εἶχαν στό ἐξωτερικό (κυρίως στή Γαλλία) ὀρισμένους φίλους ἢ συγγενεῖς πού σπούδασαν ἢ σπουδάζουν ἐκεῖ.

παρατηρήσεις-σχόλια

Πρῖν προβοῦμε στήν ἐπαλήθευσή τῶν παραπάνω πιθανολογούμενων αἷτιων (hypotheses de départ) μέ τή διαλογή καί ταξινόμησή τῶν ἀπαντήσεων πού δόθηκαν στό ἐρωτηματολόγιο, ὀφείλομε νά ἐπιστήσουμε τήν προσοχή τοῦ ἀναγνώστη στά ἀκόλουθα σημεία:

Στήν Ἑλλάδα, μέ τό ἀπολυτήριο τοῦ γυμνασίου δέν πορεῖ κανεῖς νά ἐγγραφῆ κατ' εὐθείαν στό πανεπιστήμιο ὅπως συμβαίνει στή Γαλλία μέ τό Baccalauréat. Ἡ εἰσαγωγή στίς Ἀνώτατες Σχολές ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ἐπιτυχία στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις πού γίνονται τό Σεπτέμβριο κάθε χρόνου. Οἱ ἐξετάσεις γίνονται στίς πόλεις ὅπου ἔχουν ἕδρα οἱ διάφορες Ἀνώτατες Σχολές. Κάθε χρόνο καθορίζεται στίς πόλεις αὐτές ἓνα ἐξεταστικό κέντρο, ἀπό τό ὁποῖο ἐξαρτῶνται ὅλα τά ἐξεταστικά κέντρα-παραρτήματα τῆς πόλεως αὐτῆς καί τῶν περιχώρων τῆς.⁹

Οἱ διάφορες ἐπισημες χωρίζονται σέ δώδεκα κύκλους πού κι αὐτοί χωρίζονται σέ σχολές. Οἱ κύκλοι αὐτοί εἶναι: Φιλοσοφικός, Νομικός, Φυσικομαθηματικός, Κτηνιατρικός καί Δασικός, Σωματικῆς Ἀγωγῆς, Οἰκονομικός, Τεχνικός, Θεολογικός, Πολυτεχνικός, Ἱατρικός, Φαρμακευτικός, Διδασκαλικός (Ἐκπαιδευτικός).¹⁰ Ὁ ὑποψήφιος πρέπει νά διαλέξει ἓνα κύκλο καί νά διαγωνισθεῖ στά μαθήματα τοῦ κύκλου αὐτοῦ. Ἐχε ὁμως τό δικαίωμα, ἂν θέλει, νά διαγωνισθεῖ στά μαθήματα μᾶς ἢ δύο ἀκόμα σχολῶν¹¹ τοῦ κύκλου αὐτοῦ. Γιά κάθε κύκλο σπουδῶν καθῶς καί γιά κάθε σχολή ὁ ἀριθμός τῶν φοιτητῶν πού πρόκειται νά εἰσαχθοῦν εἶναι καθορισμένος ἐκ τῶν προτέρων.¹² Αὐτό συμβαίνει, γιατί στήν Ἑλλάδα ἡ ζήτηση ἀνωτάτης ἐκπαιδύσεως εἶναι πολύ μεγάλη ἐνῶ οἱ θέσεις στά πανεπιστήμια εἶναι λιγοστές. Μέ τίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις ἐπιλέγονται οἱ καλύτεροι ὑποψήφιοι καί ἀποκλείεται στά πανεπιστήμια ἢ εἰσόδος στούς ὑπεραριθμούς ὑποψηφίους φοιτητές.

9. Ἄρθρο 16 τοῦ Διατάγματος 412/24, Ἰανουαρίου 1971, πού ἀναφέρεται στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις στά Ἀνώτατα Ἐκπαιδευτικά Ἰδρύματα.

10. Ἄρθρο 1, παράγραφος 2, τοῦ Διατάγματος 412/24, Ἰουνίου.

11. Ἄρθρο 2, παράγραφος 2, τοῦ Διατάγματος 412/24, Ἰουνίου.

12. Ἄρθρο 1, παράγραφος 3, τοῦ Διατάγματος 412/24, Ἰουνίου.

Στόν πίνακα Χ και κυρίως στόν πίνακα ΧΙ φαίνεται ή διαφορά ανάμεσα στις υπάρχουσες θέσεις και στη ζήτηση εκ μέρους τών υποψηφίων.

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ. 'Αριθμός τών αποφοίτων γυμνασίου και τών έγγεγραμμένων στό πρώτο έτος φοιτητών σέ άνώτατα Ιδρύματα στην Έλλάδα

Σχολικό έτος	'Αριθμός αποφοίτων γυμνασίου	'Αριθμός έγγεγραμμένων για πρώτη φορά στό πρώτο έτος στην άνώτατη εκπαίδευση	Σχέση % 3/2	Σύνολο έγγεγραμμένων στην πρώτη χρονιά	Σχέση % 3/5
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1961-62	22.709	—	—	—	—
1962-63	24.799	11.255	49,6	35.432	31,8
1963-64	28.175	12.169	49,1	43.411	28,0
1964-65	32.069	16.060	57,0	53.305	30,1
1965-66	34.117	15.157	47,3	58.000	26,1
1966-67	33.506	14.433	42,3	64.591	22,3
1967-68	33.879	18.330	54,7	73.438	24,9
1968-69	37.844	14.803	43,7	76.448	19,4
1969-70	45.735	16.273	43,0	77.600	23,9
1970-71	42.070	19.666	43,0	76.136	25,8
1971-72	45.532	18.090	43,0	70.034	25,8
1972-73	47.712	19.579	43,0	75.799	25,8
1973-74	46.739	20.516	43,0	79.427	25,8
1974-75	50.472	20.098	43,0	77.808	25,8

* Από τή διακεκομμένη γραμμή και κάτω πρόκειται για προβλέψεις.

Π η γ ε ς: Στατιστική άνάλυση τής εξέλιξης του δυναμικού τών μαθητών και φοιτητών. 'Υπουργείο Παιδείας, 'Αθήνα, 1971.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧΙ. 'Υποψήφιοι, και υπάρχουσες θέσεις στό άνώτατα εκπαιδευτικά Ιδρύματα στην Έλλάδα από τό 1961 ές τό 1973

'Ετος	'Υποψήφιοι	Διαθέσιμες θέσεις	Σχέση % 3/2
(1)	(2)	(3)	(4)
1961	28.140	7.965	28,3
1962	—	8.560	—
1963	—	9.360	—
1964	—	14.015	—
1965	—	12.663	—
1966	—	12.335	—
1967	—	16.398	—
1968	—	12.265	—
1969	50.898	12.175	23,9
1970	53.725	13.882	25,8
1971	48.017	14.409	30,0
1972	48.700	14.015	28,8
1973	54.993	15.640	28,4

Π η γ η: 'Η έφημερίδα *Τό Βήμα*.

'Ο πίνακας Χ¹³ δίνει για κάθε χρονιά τής περιόδου 1961-74, τό σύνολο τών μαθητών που παίρνουν άπολυτήριο γυμνασίου, τό σύνολο τών μαθητών που έγγράφονται για πρώτη φορά στό πρώτο έτος μιάς άνωτάτης σχολής, καθώς και τήν άναλογία τών συνόλου τών έγγεγραμμένων για πρώτη φορά στό πρώτο έτος επί του συνόλου τών αποφοίτων του γυμνασίου κατά τήν ίδια χρονολογία. 'Η άναλογία αυτή, όπως υπολογίζεται, δέν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, γιατί στό σύνολο τών μαθητών που τελείωσαν τό γυμνάσιο και προσέρχονται στις εισαγωγικές εξετάσεις, προστίθενται εκείνοι που άπέτυχαν στις εξετάσεις τών προηγούμενων ετών.

'Ορισμένες κατηγορίες νέων μπορούν να έγγραφούν στό έλληνική πανεπιστήμια χωρίς εξετάσεις. Οί κατηγορίες αυτές είναι: Οί άπόφοιτοι γυμνασίων Βορείου 'Ηπειρου, Αιγύπτου, Τουρκίας (Κωνσταντινουπόλεως), Ρουμανίας, Βουλγαρίας· οί Κύπριοι τά τέκνα τών θυμάτων του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Τά τέκνα τών ήρώων τής 'Αντιστασίας κατά τή διάρκεια τής κατοχής. Τά τέκνα τών πολυμελών οικογενειών (ένα από κάθε οικογένεια).

'Η νομοθεσία είναι αρκετά έλαστική και μπορεί να αλλάξει όταν οι πολιτικές καταστάσεις τό απαιτήσουν. 'Ετσι, κατά τό πανεπιστημιακό έτος 1974-75, μερικοί νέοι που πήραν μέρος στην άντισταση κατά τής στρατιωτικής χούντας εισήχθησαν χωρίς εισαγωγικές εξετάσεις.

'Αν εξετάσουμε προσεκτικά τόν πίνακα Χ, θά διαπιστώσουμε ότι σέ δύο περιπτώσεις ο άριθμός τών για πρώτη φορά έγγεγραμμένων στό πρώτο έτος φοιτητών παρουσιάζει έντυπωσιακή αύξηση, που ακολουθείται από πτώση τά άμέσως έπόμενα χρόνια. 'Ετσι, ενώ τό 1963-64 ο άριθμός τών έγγεγραμμένων για πρώτη φορά στό πρώτο έτος φοιτητών ήταν 12.169, τό 1964-65 ο άριθμός τους φτάνει τίς 16.060 (+ 32,0%), για να κατέβει τόν άμέσως έπόμενο χρόνο στις 15.157 και μετά, στις 14.433.

'Ην εξήγηση τής αφηνιδίας αυτής αύξησης πρέπει ν' αναζητήσουμε στό γεγονός ότι ή τότε κυβέρνηση Παπανδρέου (Κέντρου) είχε αποφασίσει να «δημοκρατικοποιήσει» τήν Παιδεία (αυτό ήταν και ένα από τά προεκλογικά συνθήματα του Κέντρου), κάνοντας τίς εισαγωγικές εξετάσεις πιο εύκολες και αξιάνοντας τόν άριθμό τών εισαγομένων στό πανεπιστήμια. 'Αλλά λόγω έλλείψεως μέσων, διδακτικού προσωπικού, και κυρίως πόρων, ή ίδια κυβέρνηση αποφάσισε να επαναφέρει τό παλιό σύστημα τών εισαγωγικών εξετάσεων. Τό ίδιο συνέβη τό πανεπιστημιακό έτος 1967-68, μετά τό πραξικόπημα. Τή χρονιά αυτή, ο άριθμός τών έγγεγραμμένων για πρώτη φορά στό πρώτο έτος φτάνει τίς 18.330 (+ 27,0%) Τό προηγούμενο πανεπιστημιακό έτος ο άριθ-

13. Στατιστική 'Ανάλυση τής εξέλιξης του δυναμικού τών μαθητών και σπουδαστών (Πίνακας 2-5), 'Υπουργείο Παιδείας, 'Αθήνα, 1971.

μούς τους ἦταν 14.433 καί τὸ ἀμέσως ἐπόμενο, κατεβάνε στις 14.803.

Ὁ πίνακας XI, ἂν καί εἶναι δυστυχῶς ἐλλιπής, ὥστόσο δίνει τὴν ἀναλογία μεταξύ τῶν ὑποψηφίων καί τῶν ἐκάστοτε ὑπαρχουσῶν θέσεων στὰ ἑλληνικά πανεπιστήμια.¹⁴

Τὸ 1961 ὑπῆρχαν 28 θέσεις γιὰ 100 ὑποψηφίους. Ἡ περισσότερο δυσμενής γιὰ τοὺς φοιτητὲς ἀναλογία παρατηρεῖται τὸ 1969, ποὺ ὑπάρχουν 24 θέσεις γιὰ 100 φοιτητὲς, καί ἡ περισσότερο εὐμενής τὸ 1971 μὲ 30 θέσεις γιὰ τὸν ἴδιο ἀριθμὸ φοιτητῶν. Τὰ ἔτη 1972 καί 1973 ἡ ἀναλογία εἶναι 28 περίπου θέσεις γιὰ 100 φοιτητὲς.

τὸ δεῖγμα (l'échantillon)

Τοὺς πενήντα φοιτητὲς ποὺ ἀποτελοῦν τὸ δεῖγμα μας καί ποὺ δέχθηκαν νὰ συμπληρώσουν τὸ ἐρωτηματολόγιο, τοὺς συναντήσαμε στις διάφορες βιβλιοθήκες, στὰ καφενεῖα ποὺ συγχάζουν Ἑλληνες φοιτητὲς καί κυρίως στὸ Ἑλληνικὸ Περίπτερο τῆς Cité Universitaire.

Τὸ κοινὸ χαρακτηριστικὸ ὅλων τῶν φοιτητῶν ποὺ ἀποτελοῦν τὸ δεῖγμα μας εἶναι ὅτι δέν εἶχαν ποτέ ἀρχίσει πανεπιστημιακὲς σπουδὲς στὴν Ἑλλάδα, ἢ ἂν εἶχαν ἀρχίσει, δέν τίς τελείωσαν.

ἡ μέθοδος διαλογῆς, καταμετρήσεως καί διασταυρώσεως τῶν ἀπαντήσεων ποὺ δόθηκαν στὰ ἐρωτηματολόγια

Ἡ διαλογὴ τῶν ἀπαντήσεων ποὺ δόθηκαν στὰ ἐρωτηματολόγια ἔγινε μὲ τὴ βοήθεια διατρήτων στὸ περιθώριο καρτελλῶν (cartes à perforation marginale), ποὺ μᾶς ἐπέτρεψαν τὴν καλύτερη καί ταχύτερη μέτρηση τῶν ἀπαντήσεων καθὼς καί τὴν ευκολώτερη διασταύρωση δύο ἢ περισσοτέρων ἀπαντήσεων. Κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν ἀπαντήσεων χωρίσαμε τὸ ἐρωτηματολόγιο σὲ δύο μέρη. Στὸ πρῶτο ποὺ καθορίζει (μὲ τίς ἐρωτήσεις ὑπ. ἀριθ. 20, 21, 22, 23, 24, 25, 29 καί 35) τίς κύριες αἰτίες τῆς φοιτητικῆς «μεταναστεύσεως», καί στὸ δεύτερο, τὸ ὁποῖο περιλαμβάνει ὅλες τίς ἄλλες ἐρωτήσεις, καί καθορίζει:

α) τίς κατηγορίες καί τίς τάξεις ἀτόμων τὰ ὁποῖα ἔχουν σχέση μὲ τὴ φοιτητικὴ «μεταναστεύση»,

β) τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο «ἐκλέγεται» ἡ χώρα σπουδῶν, καί

γ) τὰ ἀναγκαῖα στοιχεῖα γιὰ τὴ σκιαγράφηση τῆς εἰκόνας τοῦ Ἑλλήνα φοιτητῆ στὸ Παρίσι.

σύνθεση καί διασταύρωση τῶν ἀπαντήσεων

Οἱ ἐπιστῆμες ποὺ διάλεξαν καί ποὺ ἀκολουθοῦν οἱ φοιτητὲς τοῦ δείγματός μας εἶναι οἱ ἑξῆς:

14. Ἐφημερίδα *Τὸ Βῆμα*.

α) Ἀνθρωπιστικὲς ἐπιστῆμες—21 ἄτομα

β) Ἀρχιτεκτονική—19 ἄτομα

γ) Φιλολογία—6 ἄτομα

δ) Μαθηματικά—4 ἄτομα.

Εἴκοσι δύο ἀπὸ τοὺς φοιτητὲς αὐτοὺς εἶναι ἐγγεγραμμένοι στὸ πρῶτο ἔτος, 12 στὸ δεύτερο, 9 στὸ τρίτο, καί 7 στὸ τέταρτο ἔτος σπουδῶν.

Ἐρώτηση 1/ 22 φοιτητὲς εἶναι ἄντρες καί 28 γυναῖκες.

Ε. 2/ Ἀπ' αὐτοὺς οἱ πέντε, ἓνας ἄνδρας καί τέσσερις γυναῖκες, εἶναι παντρεμένοι.

Ε. 3/ 13 φοιτητὲς εἶναι μικρότεροι ἀπὸ εἴκοσι ἐτῶν, 31 φοιτητὲς εἶναι ἡλικίας ἀπὸ εἴκοσι ἕως εἰκοσιπέντε ἐτῶν καί 6 φοιτητὲς ἔχουν περάσει τὸ εἰκοστὸ πέμπτο ἔτος.

Ε. 4/ 28 φοιτητὲς τελείωσαν δημόσιο σχολεῖο, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιποι 22 τελείωσαν ἰδιωτικὸ σχολεῖο.

Κατὰ τὰ δύο τελευταῖα χρόνια τῶν γυμνασιακῶν τοὺς σπουδῶν, 22 ἦταν ἐγγεγραμμένοι σὲ κλασικά τμήματα, 18 σὲ πρακτικά, 2 φοιτητὲς τελείωσαν ἐμπορικὸ γυμνάσιο καί 8 δέν ἀπαντοῦν στὴν ἐρώτηση αὐτῆ. Ἡ ἐπίδοσή τους στὴν τελευταία τάξη τοῦ γυμνασίου ἦταν ἡ ἑξῆς: 22 παίρνον τὸ βαθμὸ «προακτέος», 16 τὸ βαθμὸ «καλῶς», 6 τὸ βαθμὸ «λίαν καλῶς», 6 δέν ἀπαντοῦν στὴν ἐρώτηση αὐτῆ.

Ε. 5/ 2 ἀπὸ τοὺς φοιτητὲς αὐτοὺς ἔμειναν στάσιμοι μιά φορά κατὰ τὴ διάρκεια τῶν γυμνασιακῶν τοὺς σπουδῶν.

Ε. 6/ 12 φοιτητὲς μᾶς εἶπαν ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῶν γυμνασιακῶν σπουδῶν δέν ὑπῆρχαν μαθήματα ποὺ τοὺς ἐνδιέφεραν ἰδιαίτερα.

Ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους 38, 24 προτιμοῦσαν φιλολογικὰ μαθήματα καί ἀπ' αὐτοὺς 23 μᾶς δήλωσαν ὅτι εἶχαν καλύτερους βαθμοὺς στὰ μαθήματα αὐτά. Οἱ ἄλλοι 14 προτιμοῦσαν τὰ πρακτικὰ μαθήματα καί ὅλοι τοὺς εἶχαν καλύτερους βαθμοὺς στὰ μαθήματα αὐτά.

Ε. 7/ Ἀδελφοὺς ἢ ἀδελφές ἔχουν 44 φοιτητὲς. Ἀπ' αὐτοὺς 32 ἔχουν ἓναν ἀδελφό(η), 7 ἔχουν δύο, καί 5 τρεῖς ἢ περισσότερους(ες). Μικρότερα ἀδελφία ἔχουν 16 φοιτητὲς, καί μεγαλύτερα 28 φοιτητὲς. Ἀπὸ τὰ ἀδελφία τοὺς 10 φοιτοῦν στὸ γυμνάσιο, 10 εἶναι φοιτητὲς, 15 ἔχουν ἤδη ἀποκτήσει ἓνα ἀνάτοιο δίπλωμα, 5 ἐργάζονται καί 2 ἦταν χωρὶς ἐργασία κατὰ τὴ στιγμὴ ἐκείνη, ἐνῶ 2 ἄτομα δέν μᾶς δίνουν πληροφορίες σχετικά μὲ τίς σπουδές ἢ τὸ ἐπάγγελμα τῶν ἀδελφῶν τους.

Ε. 8/ Ἐπάγγελμα τοῦ πατέρα: 14 ἄσκουν ἐλεύθερα ἐπαγγέλματα, 5 εἶναι ἐμποροί, 6 εἶναι ἐκπαιδευτικοί, 3 εἶναι ἐργάτες, 5 ὑπάλληλοι, 5 στρατιωτικοί ἢ δημοσίου ὑπάλληλοι, καί 12 εἶναι συνταξιούχοι.

Ἐπάγγελμα τῆς μητέρας: 11 ἄσκουν ἐλεύθερα ἐπαγγέλματα, 3 εἶναι ἐκπαιδευτικοί, 5 εἶναι ἰδιωτικοὶ ὑπάλληλοι, καί 31 ἄσκολοῦνται μὲ τὰ οικιακά.

Σχετικά μὲ τὰ διπλώματα τῶν γονέων ἔχουμε τὰ ἑξῆς στοιχεῖα:

"Όσον αφορά τον πατέρα: 9 έχουν άπολυτήριο δημοτικού σχολείου, 12 έχουν άπολυτήριο γυμνασίου, 26 δίπλωμα ανώτατης σχολής, και 3 δέν έχουν κανένα δίπλωμα.

"Όσον αφορά τη μητέρα: 7 έχουν άπολυτήριο δημοτικού σχολείου, 31 έχουν άπολυτήριο γυμνασίου, 7 δίπλωμα ανώτατης σχολής, και 5 δέν έχουν κανένα δίπλωμα.

E. 9/ 'Από τις οικογένειες τών φοιτητών του δείγματος, 43 κατοικούν σε πόλη 100.000 κατοίκων και άνω, 4 σε πόλη μεγαλύτερη τών 10.000 και μικρότερη τών 25.000 κατοίκων, ένας σε πόλη μεγαλύτερη τών 1.000 άλλα μικρότερη τών 10.000 κατοίκων, και 2 κατοικούν σε χωριά μικρότερα τών 1.000 κατοίκων.

Έκτός από τούς 2 φοιτητές που οί οικογένειές τους κατοικούν σε χωριά και που υποχρεώθηκαν να τελειώσουν τις γυμνασιακές τους σπουδές στην πλησιέστερη πόλη, όλοι οι άλλοι τελείωσαν τις γυμνασιακές τους σπουδές στην πόλη που κατοικούν οί γονείς τους.

E. 10/ Οί μνηιαίες άποδοχές τών γονέων είναι οί ακόλουθες:

4 οικογένειες κερδίζουν λιγότερο από 5.000 δρχ., 9 οικογένειες κερδίζουν από 5.000 έως 15.000 δρχ., 15 οικογένειες περισσότερο από 15.000 δρχ. και λιγότερο από 20.000 δρχ., και 21 οικογένειες περισσότερο από 20.000 δρχ. τό μήνα: ένας φοιτητής αδυνατεί να προσδιορίσει τό μνηιαίο εισόδημα της οικογένειάς του.

Οικίες ή διαμερίσματα: 7 οικογένειες δέν έχουν καθόλου σπίτι ή διαμέρισμα, 18 οικογένειες έχουν ένα σπίτι ή διαμέρισμα, και 25 οικογένειες έχουν ένα ή περισσότερα σπίτια ή διαμερίσματα.

E. 11/ 'Από τούς φοιτητές του δείγματος, 7 κατοικούν στη Cité Universitaire ή σε άλλες φοιτητικές στέγες, 20 κατοικούν σε νοικιασμένα από ιδιώτες δωμάτια, 13 νοικιάζουν ένα διαμέρισμα μόνο τους, 2 κατοικούν σε ξενοδοχείο, 5 μοιράζονται ένα δωμάτιο ή διαμέρισμα με άλλους φίλους, ένας φιλοξενείται από συγγενείς του, και 2 δέν προσδιορίζουν άκριβώς που κατοικούν.

E. 12/ 2 φοιτητές είναι υπότροφοι (δέν προσδιορίζουν τίνος οργανισμού). 'Η υπότροφία του ενός φτάνει τά 1.000 φράγκα.

E. 13/ 5 φοιτητές δέν παίρνουν καθόλου χρήματα από την οικογένειά τους. 'Από τούς υπόλοιπους 45, οί 12 παίρνουν λιγότερα από 1.000 φράγκα τό μήνα, και 30 περισσότερο από 1.000 φράγκα. Μεταξύ τών δύο τελευταίων είναι και 2 υπότροφοι.

E. 14/ 45 φοιτητές δέν εργάζονται καθόλου, 1 εργάζεται σαράντα ώρες την εβδομάδα και δύο τό χρόνο, και 4 εργάζονται από καιρό σέ καιρό, ή μόνο λίγες ώρες την ημέρα. Κανείς από τούς 50 φοιτητές του δείγματος μς δέν έχει κάρτα εργασίας.

E. 15/ 25 φοιτητές δηλώνουν ότι δέν άνήκουν σε

καμία όργανωση ή σύλλογο (πολιτικού, συνδικαλιστικού ή άκόμη και άθλητικού χαρακτήρα), 8 είναι έγγεγραμμένοι σε συνδικάτα ή πολιτικές όργανώσεις, τέλος 17 δέν άπαντον στην έρώτηση αυτή.

E. 16/ 7 φοιτητές λένε ότι δέν έχουν προσανατολισθεί πολιτικά, ενώ αντίθετα οι υπόλοιποι 43 έχουν ήδη προσανατολισθεί πολιτικά.

E. 18/ 28 φοιτητές διαβάζουν «τακτικά» ελληνικές έφημερίδες, 21 «άπό καιρό σέ καιρό», και 1 ποτέ.

E. 19/ 27 φοιτητές ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για τά πολιτικά άρθρα, 23 για τά κοινωνικά θέματα, 6 για τά μορφωτικά και επιστημονικά θέματα, και 20 δηλώνουν ότι διαβάζουν με τό ίδιο ενδιαφέρον όλα τά άρθρα της έφημερίδας. (Τό σύνολο ξεπερνά τούς 50. Αυτό όφείλεται στο γεγονός ότι πολλοί φοιτητές ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για περισσότερα από ένα θέματα).

E. 20/ Πότε άποφάσισαν να κάνουν ανώτατες σπουδές: Πρίν από τό τέλος της πέμπτης γυμνασίου 35 φοιτητές. Στη διάρκεια της έκτης γυμνασίου 14 φοιτητές. Μετά τό τέλος του γυμνασίου ένας φοιτητής.

E. 21/ Πότε άποφάσισαν να σπουδάσουν στο εξωτερικό: Πρίν από τό τέλος της πέμπτης γυμνασίου 7 φοιτητές. Στη διάρκεια της έκτης γυμνασίου 24 φοιτητές. Μετά τό τέλος του γυμνασίου 19 φοιτητές.

Στην έρώτηση «πόσα χρόνια μετά τό τέλος τών γυμνασιακών σας σπουδών πήρατε την άπόφαση να σπουδάσετε στο εξωτερικό», άπαντούν ως έξης:

Μετά ένα χρόνο, 6 φοιτητές. Μετά 2 χρόνια, 8 φοιτητές. Μετά 3 χρόνια, 2 φοιτητές. Δέν άπαντούν 3 φοιτητές.

E. 22/ 'Από τούς 50 φοιτητές του δείγματος: 31 πήραν μέρος στις εισαγωγικές εξετάσεις. 'Απ' αυτούς 6 πέτυχαν στις εξετάσεις αυτές (ένας φοιτητής πέτυχε τη δεύτερη φορά) και 25 φοιτητές απέτυχαν (άπ' αυτούς 16 μία φορά, και 19 δύο ή περισσότερες φορές). 19 φοιτητές έφυγαν από την Έλλάδα χωρίς να δώσουν εισαγωγικές εξετάσεις.

E. 23/ 23 φοιτητές μς είπαν ότι στην περίπτωση που θα γίνονταν δεκτοί από ένα ελληνικό πανεπιστήμιο δέν θα είχαν άποφασίσει να σπουδάσουν στο εξωτερικό. 25 είπαν ότι θα προτιμούσαν να σπουδάσουν στο εξωτερικό, έστω κι άν είχαν εισαχθεί σε ελληνικό πανεπιστήμιο, 2 δέν άπάντησαν στην έρώτηση αυτή.

Στη συμπληρωματική έρώτηση γιατί θα προτιμούσαν να σπουδάσουν στο εξωτερικό ενώ θα είχαν εισαχθεί σ' ένα ελληνικό πανεπιστήμιο, 9 φοιτητές δέν άπάντησαν. 'Απ' αυτούς 7 έδωσαν τό λιγότερο μία φορά εισαγωγικές εξετάσεις και απέτυχαν και 2 πήγαν στο εξωτερικό χωρίς να δώσουν καθόλου εισαγωγικές εξετάσεις. 6 φοιτητές δήλωσαν ότι άποφάσισαν να σπουδάσουν στο εξωτερικό γιατί δέν μπορούσαν να παρακολουθήσουν στην Έλλάδα τις έπιστήμες που τούς ενδιέφεραν (Κοινωνιολογία και

Ψυχολογία). Ἀπ' αὐτούς 5 πῆγαν στὴ Γαλλία χωρὶς νὰ δώσουν ἐξετάσεις στὴν Ἑλλάδα. ὁ βος πῆγε στὴ Γαλλία ἄφοδ' ἀπέτυχε μία φορά στὶς εἰσαγωγικὲς ἐξετάσεις καὶ ἀφοδ' ἄλλαξεν ἐν τῷ μεταξί κατεῖθθη σπουδῶν. 4 φοιτητὲς μᾶς εἶπαν ὅτι προτίμησαν νὰ σπουδάσουν στὴ Γαλλία γιατί τὸ ἐπίπεδο σπουδῶν εἶναι ἐκεῖ ὑψηλότερο. Ἀπ' αὐτούς 2 ἀπέτυχαν στὶς εἰσαγωγικὲς ἐξετάσεις, ἀλλὰ ἐπειδὴ οἱ ἐπιστῆμες πού τοὺς ἐνδιέφεραν δὲν διδάσκονται στὴν Ἑλλάδα, διάλεξαν τὴ Γαλλία γιὰ χώρα σπουδῶν. 1 φοιτητὴς πού πέτυχε στὶς εἰσαγωγικὲς ἐξετάσεις, διάλεξε τὸ ἐξωτερικὸ γιὰ «πολιτικὸς λόγους». 3 φοιτητὲς ἐγκατέλειψαν τὴν Ἑλλάδα γιὰ τὰ «avantages» (χωρὶς ἄλλη ἐξήγηση) πού προσφέρουν οἱ σπουδὲς στὸ ἐξωτερικὸ καὶ γιὰ νὰ γνωρίσουν «καινούργιες ἐμπειρίες». Ἀπ' αὐτούς, δύο δὲν ἔδωσαν καθόλου εἰσαγωγικὲς ἐξετάσεις καὶ ὁ τρίτος ἔφυγε παρ' ὅλο πού εἶχε πετύχει στὶς ἐξετάσεις αὐτές.

Οἱ 19 φοιτητὲς πού ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα χωρὶς νὰ δώσουν εἰσαγωγικὲς ἐξετάσεις ἀπαντοῦν ὡς ἐξῆς στὴν παραπάνω ἐρώτηση: 9 μᾶς εἶπαν ὅτι θὰ προτιμοῦσαν νὰ μείνουν στὴν Ἑλλάδα (6 ἔαν δὲν ὑπῆρχε τὸ ἔμπόδιο τῶν εἰσαγωγικῶν ἐξετάσεων καὶ 3 ἔαν οἱ ἐπιστῆμες πού τοὺς ἐνδιέφερον διδάσκονται στὴν Ἑλλάδα). Οἱ 10 ὑπόλοιποι δήλωσαν ὅτι θὰ προτιμοῦσαν νὰ σπουδάσουν στὸ ἐξωτερικὸ ἀκόμη καὶ ἂν θὰ γίνονταν δεκτοὶ ἀπὸ τὰ ἐλλήνων πανεπιστήμια. 4 γιατί οἱ ἐπιστῆμες πού τοὺς ἐνδιέφερον δὲν διδάσκονται στὴν Ἑλλάδα, 2 γιατί οἱ σπουδὲς στὸ ἐξωτερικὸ εἶναι «καλύτερες», 2 γιατί τοὺς «ἐνδιέφει ἡ ζωὴ στὸ ἐξωτερικόν», 1 γιατί ὁ σύζυγος σπουδάζει στὸ Παρίσι, καὶ 1 δὲν ἐξηγεῖ τοὺς λόγους.

E. 24/ Οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ φοιτητὲς τοῦ δειγμάτος μας «ἤρθαν» στὴ Γαλλία εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: 20 φοιτητὲς διάλεξαν τὴ Γαλλία γιατί ἤξεραν γαλλικά. 13 φοιτητὲς γιατί ἐντυπωσιάστηκαν ἀπὸ τὴ φήμην τῶν γαλλικῶν πανεπιστημίων. 9 γιατί οἱ ἐπιστῆμες πού τοὺς ἐνδιέφεραν δὲν διδάσκονται στὴν Ἑλλάδα. 10 γιατί εἶχαν συγγενεῖς ἢ φίλους πού σπουδάζουν στὴ χώρα αὐτή. (Τὸ σύνολο τῶν ἀπαντήσεων ὑπερβαίνει τίς 50, γιατί μερικοὶ φοιτητὲς ἔδωσαν περισσότερες ἀπὸ μία ἀπαντήσεις).

E. 25/ Ἀπὸ τοὺς 50 φοιτητὲς τοῦ δειγμάτος, 37 ἔχουν συγγενεῖς ἢ φίλους πού σπουδάζουν ἢ σπούδασαν στὴ Γαλλία. Ἀπ' αὐτούς 5 εἶχαν πατέρα ἢ μητέρα πού εἶχαν σπουδᾶσει στὴ Γαλλία (οἱ τέσσερις πῆραν πανεπιστημιακὸ δίπλωμα στὴ χώρα αὐτή). 16 ἔχουν ἀδελφούς ἢ ἀδελφές, ἀπ' τοὺς ὁποίους 6 τελείωσαν ἕκαστὸς τίς σπουδὲς τους καὶ 10 τίς συνεχίζουν ἢ τίς ἔχουν ἐγκαταλείψει. 7 φοιτητὲς ἔχουν συγγενεῖς ἢ φίλους πού σπουδάζουν σὲ ἄλλή χώρα τοῦ ἐξωτερικοῦ. 6 εἶπαν ὅτι δὲν ἔχουν συγγενεῖς ἢ φίλους πού σπουδάζουν ἢ σπούδασαν στὸ ἐξωτερικόν.

E. 26/ Ἡ στάση τῶν γονέων ἐναντι τῆς ἀποφάσεως τῶν παιδιῶν τους νὰ σπουδάσουν σὲ μία ἀνώτατη σχολή, εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

Πατέρας: 44 παρότρυναν τὰ παιδιά τους νὰ σπουδάσουν, 9 ἦταν ἐναντίον τῆς ἰδέας αὐτῆς, καὶ 4 ἦταν «ἀδιάφοροι».

Μητέρα: 45 παρότρυναν τὰ παιδιά τους νὰ κάνουν ἀκαδημαϊκὲς σπουδές, 3 ἦταν ἐναντίον, καὶ 2 ἦταν «ἀδιάφοροι».

E. 27/ Ὅταν πρόκειται γιὰ πανεπιστημιακὲς σπουδὲς στὸ ἐξωτερικόν, ἡ στάση τῶν γονέων μετατρέπεται ἐλαφρά.

Πατέρας: 33 παρότρυναν τὰ παιδιά τους νὰ σπουδάσουν στὸ ἐξωτερικόν 6 τάχθηκαν ἐναντίον τῆς ἰδέας αὐτῆς. 11 εἶναι «ἀδιάφοροι».

Μητέρα: 38 προτρέπουν, 8 εἶναι ἐναντίον τῆς ἰδέας αὐτῆς, 8 εἶναι «ἀδιάφοροι».

Διαπιστώνουμε ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν γονέων πού προτρέπουν τὰ παιδιά τους νὰ κάνουν πανεπιστημιακὲς σπουδὲς μειώνεται ἀρκετὰ ἔαν οἱ σπουδὲς αὐτές πρόκειται νὰ γίνουν στὸ ἐξωτερικόν. Εἶναι ἴσως ἀρκετὰ ἐνδιαφέρον τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν γονέων πού ἀντικεινται στὴν ἰδέα αὐτὴ ἐλάχιστα ἀξάνεται. Αὐξήση μεγαλύτερη παρατηρεῖται μεταξὺ τῶν γονέων οἱ ὁποῖοι εἶναι «ἀδιάφοροι». Κατὰ τὴ γνώμη μας, ἔνα μέρος τῶν γονέων αὐτῶν ἂν καὶ εἶναι ἐναντίον τῆς ἰδέας αὐτῆς, ὥστόσο δὲν ἐκφράζουν τὴ γνώμη τους καὶ ἀφήνουν τὰ παιδιά τους νὰ ἀποφασίσουν μόνα τους γιὰ τὸ τί θὰ πράξουν.

E. 28/ Στὸ διάστημα πού μεσολάβησε μεταξὺ τῆς ἡμερομηνίας πού οἱ φοιτητὲς τοῦ δειγμάτος πῆραν τὸ ἀπολυτήριό τους καὶ τῆς ἡμερομηνίας ἐγγραφῆς σ' ἓνα γαλλικὸ πανεπιστήμιο: 15 φοιτητὲς ἔκαναν ἄλλες σπουδές, ἢ προετοιμάζονταν γιὰ τὰ γαλλικά πανεπιστήμια. 2 φοιτητὲς ἔκαναν τὴ στρατιωτικὴ τους θητεία. 11 ἐργάστηκαν. 22 δὲν ἀπαντοῦν στὴν ἐρώτηση αὐτή.

E. 29/ Ἐνας ἢ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἀκόλουθους παράγοντες ἐπηρεᾶσαν σημαντικά τοὺς φοιτητὲς γιὰ νὰ ἐπιλέξουν τὴ Γαλλία σὰ χώρα σπουδῶν:

— Ἡ γνώση τῆς γαλλικῆς (24 φοιτητὲς).

— Ἡ ἐλλειψὴ εἰσαγωγικῶν ἐξετάσεων (24 φοιτητὲς).

— Ἡ φήμην τῶν γαλλικῶν πανεπιστημίων (17 φοιτητὲς).

— Τὸ γεγονός ὅτι ὀρισμένες ἐπιστῆμες δὲν διδάσκονται στὴν Ἑλλάδα (8 φοιτητὲς).

— Ἡ ἀποτυχία τους στὶς εἰσαγωγικὲς ἐξετάσεις (8 φοιτητὲς).

— Ἡ ἐλευθερία πού πίστευαν ὅτι θὰ μπορούσαν νὰ ἀπολαύσουν στὴ Γαλλία μακριὰ ἀπ' τὶς οἰκογενεῖς τους (6 φοιτητὲς).

— Ἡ πολιτικὴ κατάσταση στὴν Ἑλλάδα μέχρι τὸ 1974 (2 φοιτητὲς).

Οἱ ἀκόλουθοι παράγοντες ἐπηρεᾶσαν σὲ μικρότερο βαθμὸν:

— Ἡ γνώση τῆς γαλλικῆς (13 φοιτητὲς).

-⁴Η έλλειψη εισαγωγικών εξετάσεων (9 φοιτητές).
 -⁵Η φήμη τών γαλλικών πανεπιστημίων (14 φοιτητές).

-⁶Η μεγαλύτερη έλευθερία που θα έβρισκαν στη Γαλλία (4 φοιτητές).

E. 30/ 29 φοιτητές μās είπαν ότι επιδιώκουν επαφές με άλλους Έλληνες, 20 ότι δεν τις επιδιώκουν ιδιαίτερα, ένας ότι τις αποφεύγει.

E. 31/ 21 φοιτητές βρίσκουν τις επαφές με τούς Γάλλους εύκολες, 29 τις βρίσκουν δύσκολες, ή επειδή δεν μιλάνε αρκετά καλά τη γαλλική, ή γιατί υπάρχει, κατά τη γνώμη τους, διαφορά χαρακτήρος.

⁷Όσον αφορά τις επαφές τους με τὰ πρόσωπα του αντίθετου φύλου, 28 από τούς φοιτητές ή φοιτήτριες πιστεύουν ότι είναι πιο εύκολες, ενώ 22 έχουν αντίθετη γνώμη ή πιστεύουν ότι ή διαφορά φύλου δεν παίζει κανένα ρόλο.

E. 32/ Σχετικά με τις δυνατότητες νά εργασθουν όταν γυρίσουν στην Έλλάδα στον τομέα της επιστήμης που σπουδάζουν: 6 φοιτητές πιστεύουν ότι είναι πολύ ευνοϊκές, 13 ότι είναι ευνοϊκές, 20 ότι είναι λίγο ευνοϊκές, και τέλος 11 μās είπαν ότι δεν γνωρίζουν.

E. 33/ 31 φοιτητές είπαν ότι παρακολουθούν τις παραδόσεις στο πανεπιστήμιο τακτικά, 13 από καιρό σε καιρό, 6 ότι δεν τις παρακολουθούν καθόλου. 37 φοιτητές παρακολουθούν τακτικά εργαστήρια ή φροντιστήρια, 9 από καιρό σε καιρό, και 4 φοιτητές καθόλου. ⁸Από τούς φοιτητές που δεν παρακολουθούν καθόλου τὰ μαθήματα στο πανεπιστήμιο ή που τὰ παρακολουθούν από καιρό σε καιρό, 5 λένε ότι αυτό συμβαίνει, γιατί έχουν δυσκολίες με τη γλώσσα, 2 γιατί δεν έχουν καιρό, 8 γιατί δεν βρίσκουν τις παραδόσεις ενδιαφέρουσες, και 7 δεν εξηγούν γιατί δεν παρακολουθούν.

E. 34/ Στους διαγωνισμούς παίρνουν μέρος 45 από τούς 50 του δείγματος. ⁹Απ' αυτούς 12 είχαν «καλά» αποτελέσματα, 32 «μέτρια», και ένας «άσχημα». Οι 5 δεν διαγωνίσθηκαν γιατί έκριναν ότι δεν ήταν ακόμη έτοιμοι ή γιατί άλλαξαν εν τω μεταξύ σχολή.

E. 35/ Στην έρώτηση, εάν με την πείρα που αποκτήσαν σπουδάζοντας στη Γαλλία θά συμβούλευαν ένα συγγενή ή φίλο νά σπουδάσει στη Γαλλία, 33 φοιτητές απάντησαν ότι θά τον συμβούλευαν, 15 αντίθετα δεν θά τον συμβούλευαν, και 2 απάντησαν ότι αυτό «εξαρτάται» από διάφορους παράγοντες.

E. 36/ ¹⁰Αμέσως μετά το τέλος τών σπουδών τους: 23 φοιτητές σκέπτονται νά γυρίσουν στην Έλλάδα. ¹¹Απ' αυτούς, ένας σκέπτεται νά εργασθεί σε οικογενειακή επιχείρηση, και 4 λογαριάζουν νά κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές στην Έλλάδα. Στη Γαλλία, σκοπεύουν νά μείνουν γιά νά εργασθουν 5 φοιτητές, και 6 γιά νά κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές. 3 φοιτητές σκοπεύουν νά κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές σ'ένα άλλο κράτος χωρίς νά προσδιορίσουν ποίο (έκτός Έλλάδος και Γαλλίας). Τέλος, 13 φοιτητές

δεν έχουν αποφασίσει τί θά κάνουν μετά το τέλος τών σπουδών τους.

E. 37/ Στην έρώτηση, εάν νομίζουν ότι στην Έλλάδα με το δίπλωμα γαλλικού πανεπιστημίου θά αμείβονται περισσότερο απ' αυτούς που έχουν πτυχίο ελληνικού πανεπιστημίου, 20 φοιτητές απάντησαν ότι νομίζουν ότι θά αμείβονται περισσότερο, ενώ 30 δεν το νομίζουν.

E. 38/ ¹²Όσον αφορά το γαλλικό πανεπιστημιακό δίπλωμα σε σχέση με το ελληνικό, οι φοιτητές πιστεύουν: 23 ότι είναι ανώτερο, 10 ότι έχει την ίδια αξία, 4 ότι είναι κατώτερο από το ελληνικό, 10 δεν γνωρίζουν, 3 δεν μπορούν νά συγκρίνουν γιατί δεν υπάρχει αντίστοιχο δίπλωμα στην Έλλάδα.

επαλήθευση τών πιθανολογούμενων αιτίων

Χρόνος λήγειος της απόφασεως εκ μέρους τών μαθητών γιά τή συνέχιση σπουδών στις Ανώτατες Σχολές

¹³Η απόφαση τών νέων, που τελικά σπουδάζουν στο εξωτερικό, νά συνεχίσουν τις μεταγυμνασιακές σπουδές τους δεν φαίνεται νά συμπίπτει εξ αρχής με το τελικό αποτέλεσμα. ¹⁴Η τελική δηλαδή απόφαση νά σπουδάσουν στο εξωτερικό διαμορφώνεται σταδιακά σε συνάρτηση με την προσωπική εκτίμηση τών δυνατοτήτων επιτυχίας στο έσοτερο ή με ένα ή περισσότερα από τὰ άλλα πιθανολογούμενα αίτια. Αυτό επαληθεύεται από τις ακόλουθες απαντήσεις στις ερωτήσεις 20 και 21.

Πριν τελειώσουν την πέμπτη τάξη του γυμνασίου, 35 φοιτητές είχαν αποφασίσει νά κάνουν πανεπιστημιακές σπουδές απ' αυτούς, 7 μόνο είχαν ήδη αποφασίσει νά σπουδάσουν στο εξωτερικό. Στη διάρκεια της έκτης γυμνασίου, 14 άτομα αποφασίζουν νά κάνουν πανεπιστημιακές σπουδές, από τὰ οποία τὰ 10 στο εξωτερικό. ¹⁵Αλλά ο αριθμός τών ατόμων που αποφασίζουν στην τελευταία τάξη του γυμνασίου νά σπουδάσουν στο εξωτερικό, φτάνει τελικά τούς 24, γιατί στα 10 προηγούμενα άτομα προστίθενται 14 από κείνα που είχαν αποφασίσει στην πέμπτη γυμνασίου νά κάνουν πανεπιστημιακές σπουδές, και που πήραν την απόφαση νά τις πραγματοποιήσουν στο εξωτερικό ένα χρόνο αργότερα.

¹⁶Η τελική εικόνα διαμορφώνεται ως εξής: 49 από τούς 50 φοιτητές του δείγματος είχαν αποφασίσει νά κάνουν πανεπιστημιακές σπουδές πριν τελειώσουν το γυμνάσιο. ¹⁷Απ' αυτούς είχαν ήδη αποφασίσει νά σπουδάσουν στο εξωτερικό πριν από την πέμπτη γυμνασίου 7 φοιτητές. Πριν το τέλος της έκτης γυμνασίου, ο αριθμός τους φτάνει τούς 31, γιατί στους 7 αυτούς προστίθενται οι 14 που είχαν μέν αποφασίσει νά κάνουν πανεπιστημιακές σπουδές από την πέμπτη τάξη, αλλά που αποφάσισαν νά τις πραγματοποιήσουν στο εξωτερικό, όταν πήγαν στην έκτη γυμνασίου. Στο σύνολο αυτό προστίθενται οι 10 φοιτητές που αποφάσισαν στην έκτη γυμνασίου νά

σπουδᾶσουν στό ἐξωτερικό. 19 φοιτητές πού ὄσο πῆγανovov στό γυμνάσιο εἶχαν ἀποφασίσει νά κάνουν πανεπιστημιακές σπουδές, ἀποφασίζονovov νά τίς πραγματοποιήσουν στό ἐξωτερικό ἓνα, δύο ἢ ἀκόμη καί τρία χρόνια μετά τό τέλος τοῦ γυμνασίου.

Ἄποὺς θά δοῦμε παρακάτω, συνολικά 31 φοιτητές ἔδωσαν εἰσαγωγικές ἐξετάσεις. Ἀυτό σημαίνει ὅτι ἀπό τοὺς 31 φοιτητές πού πρὶν τελειώσουν τό γυμνάσιο εἶχαν πᾶρει τὴν ἀπόφαση νά σπουδᾶσουν στό ἐξωτερικό, ἔδωσαν παρ' ὅλα αὐτὰ εἰσαγωγικές ἐξετάσεις στὰ ἑλληνικά πανεπιστήμια.

Ἐπαλήθευση τῆς πρώτης ὑποθέσεως (ἐρωτήσεις 22, 23, 29)

Ἀπό τοὺς 50 φοιτητές τοῦ δείγματος, 31 ἔδωσαν εἰσαγωγικές ἐξετάσεις. Ἀπ' αὐτοὺς 6 πέτυχαν στίς ἐξετάσεις αὐτές, καί οἱ ὑπόλοιποι 25 ἀπέτυχαν μιά ἢ περισσότερες φορές. 23 ἀπό τοὺς φοιτητές τοῦ δείγματος ἀπαντοῦν (στὴν ἐρώτηση 23) ὅτι ἂν μπορούσαν νά ἐγγραφοῦν στὰ ἑλληνικά πανεπιστήμια θά προτιμοῦσαν νά σπουδᾶσουν στὴν Ἑλλάδα. 2 φοιτητές δὲν ἀπαντοῦν στὴν ἐρώτηση αὐτή καί οἱ 25 ὑπόλοιποι δηλώνουν ὅτι θά προτιμοῦσαν νά σπουδᾶσουν στό ἐξωτερικό ἀκόμη καί ἂν μπορούσαν νά ἐγγραφοῦν στὰ ἑλληνικά πανεπιστήμια. Ἡ διαβεβαίωση τῶν τελευταίων αὐτῶν θά πρέπει νά γίνει δεκτὴ μὲ ἐπιφύλαξη γιατί 10 ἀπ' αὐτοὺς ἀπέτυχαν στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις τουλάχιστον μιά φορά.

Στὴν ἐρώτηση γιατί προτιμοῦσαν νά σπουδᾶσουν στό ἐξωτερικό, ἔστω κι ἂν εἶχαν τὴ δυνατότητα νά σπουδᾶσουν στὴν Ἑλλάδα, 9 φοιτητές δὲν ἀπάντησαν. Εἶναι ὁμως γνωστὸ ὅτι 7 ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν ἀποτύχει στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις. Ἀπ' τοὺς 19 φοιτητές πού ἔφωγαν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα χωρὶς νά δώσουν ἐξετάσεις, 6 δὴλῶσαν ὅτι προτιμοῦσαν νά σπουδᾶσουν στὴν Ἑλλάδα ἂν μπορούσαν νά ἐγγραφοῦν στὰ ἑλληνικά πανεπιστήμια. Ἡ ἐρ. 29 παρέχει συμπληρωματικές πληροφορίες. 33 φοιτητές μᾶς εἶπαν ὅτι διάλεξαν τὴ Γαλλία γιατί στὴ χώρα αὐτὴ οἱ εἰσαγωγικές ἐξετάσεις εἶναι ἀνυπαρκτες καί ἡ ἐγγραφή στὰ γαλλικά πανεπιστήμια σχετικὰ εὐκόηη. Γιά 22 ἀπ' αὐτοὺς, αὐτὸς ἦταν ὁ κύριος λόγος γιά τὸν ὁποῖο διάλεξαν τὴ χώρα αὐτὴ. Ἀπ' τοὺς 33 αὐτοὺς φοιτητές, 19 ἀπέτυχαν στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις, καί 4 πέτυχαν. Ἀπό τοὺς 10 ὑπόλοιπους, μόνο 3 εἶχαν διαλέξει ἐπιστήμες πού δὲν διδάσκονται στὴν Ἑλλάδα, οἱ ἄλλοι 7 προφανῶς φοβήθηκαν τὴ δοκιμασία τῶν εἰσαγωγικῶν ἐξετάσεων καί γνωρίζοντας ὅτι εἶναι ἀρκετὰ εἰκόηη νά ἐγγραφεῖ κανεὶς στὰ γαλλικά πανεπιστήμια, πῆραν τὴν ἀπόφαση, πρὶν ἢ μετά τὴν ἀποφοίτηση ἀπὸ τό γυμνάσιο, νά σπουδᾶσουν στὴ Γαλλία.

Συνοπτικά, μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἀπό τοὺς 50 φοιτητές τοῦ δείγματος, 25 ἀποφάσισαν νά σπουδᾶσουν στό ἐξωτερικό ἐπειδὴ ἀπέτυχαν στίς εἰσαγωγι-

κές ἐξετάσεις καί τουλάχιστον 6 ἐπειδὴ φοβόντουσαν μιά ἐνδεχόμενη ἀποτυχία.

Τὸ συμπέρασμα στό ὁποῖο καταλήγουμε ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτὰ εἶναι ὅτι τό κύριο αἶτιο τῆς φοιτητικῆς μεταναστεύσεως εἶναι οἱ εἰσαγωγικές ἐξετάσεις, πού ἀποκλείουν ἀπὸ τὰ ἑλληνικά πανεπιστήμια ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ νέων.

Ἐπαλήθευση τῆς ὑποθέσεως 2 (ἐρωτ. 24 καί 29)

13 φοιτητές μᾶς εἶπαν ὅτι ὁ λόγος γιά τὸν ὁποῖο «ἤρθαν» στὴ Γαλλία ἦταν ἡ φήμη τῶν γαλλικῶν πανεπιστημίων (ἐρωτ. 24). Ἀπ' αὐτοὺς, 4 εἶχαν ἀποφασίσει νά σπουδᾶσουν στό ἐξωτερικό πρὶν τελειώσουν τό γυμνάσιο, 5 δὲν ἔδωσαν εἰσαγωγικές ἐξετάσεις καί 8 ἔδωσαν εἰσαγωγικές ἐξετάσεις καί ἀπέτυχαν.

Στὴν ἐρώτηση 29, 17 φοιτητές μᾶς εἶπαν ὅτι ἡ φήμη τῶν γαλλικῶν πανεπιστημίων τούς ἐπηρεάσε πολύ στὴν ἐκλογή τῆς χώρας αὐτῆς. Ἀπ' αὐτοὺς, 3 εἶχαν ἀποφασίσει νά σπουδᾶσουν στό ἐξωτερικό πρὶν τελειώσουν τό γυμνάσιο, 10 δὲν ἔδωσαν εἰσαγωγικές ἐξετάσεις, καί 7 ἔδωσαν καί ἀπέτυχαν.

Ἰστερα ἀπ' ὅλ' αὐτὰ, καταλήγουμε στό συμπέρασμα ὅτι μόνο 4 ἢ 5 φοιτητές ἀποφάσισαν νά σπουδᾶσουν σὲ γαλλικά πανεπιστήμια ἰδιωτ τῆς καλῆς τους φήμης.

Ἐπαλήθευση τῆς ὑποθέσεως 3 (ἐρωτ. 24 καί 29)

9 φοιτητές μᾶς εἶπαν ὅτι «ἤρθαν» στὴ Γαλλία γιατί οἱ σπουδές πού τοὺς ἐνδιαφέρουν δὲν διδάσκονται στὴν Ἑλλάδα. Ἀπ' αὐτοὺς ἓνας ἀπέτυχε στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις καί 2 πέτυχαν. Στὴν ἐρώτηση 29, ἡ ἀπάντηση ἦταν ὅτι ὁ λόγος αὐτὸς τούς ἐπηρεάσε πολύ (8 ἄτομα).

Ἐπαλήθευση τῆς ὑποθέσεως 4 (ἐρωτ. 23 καί 29)

Γιά καθαρά πολιτικούς λόγους εἶπαν ὅτι ἀποφάσισαν νά σπουδᾶσουν στό ἐξωτερικό μόνο 2 φοιτητές. Καί οἱ 2 πῆραν μέρος στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις, στίς ὁποῖες μόνον ὁ ἓνας πέτυχε.

Ἐπαλήθευση τῆς ὑποθέσεως 5 (ἐρωτ. 23, 24 καί 29)

Συνολικά 10 φοιτητές διάλεξαν τὴ Γαλλία γιά νά «αἰσθάνονται πῶ ἐλεύθεροι», γιατί τοὺς «ἀρέσει ἡ περιπέτεια», ἢ γιά νά γνωρίσουν «καινούργιες ἐπιπερίες». Ἀπ' αὐτοὺς, οἱ 5 πέτυχαν στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις, καί οἱ ὑπόλοιποι ἀπέτυχαν. Ἀπό τοὺς 10 αὐτοὺς, οἱ 6 μᾶς εἶπαν ὅτι ὁ παράγοντας αὐτὸς ἐπηρεάσε πολύ τὴν ἀπόφασή τους νά πάνε στὴ Γαλλία. Στὴν ἐρώτηση 24 ὁμως «γιατί ἤρθατε στὴ Γαλλία», κανεὶς φοιτητῆς δὲν ἀναφέρει τό λόγο αὐτό.

'Επαλήθευση της υπόθεσως 6 (έρωτ. 24, 25 και 35)

Από τούς 50 φοιτητές του δείγματος μόνο 6 έχουν συγγενείς ή φίλους στο έξωτερικό. 37 φοιτητές έχουν ένα κοντινό συγγενή ή φίλο που σπουδάζει ή σπούδασε στη Γαλλία (5 είχαν τον πατέρα ή τη μητέρα τους, 16 αδελφό ή αδελφούς, και 10 έχουν φίλους).

Στήν ερώτηση 24, 10 φοιτητές μόνο άπάντησαν ότι τούς παρακίνησε να έρθουν στη Γαλλία τό γεγονός ότι είχαν συγγενείς ή φίλους.

Από τίς άπαντήσεις που δόθηκαν στήν ερώτηση 35 γνωρίζουμε ότι 33 από τούς φοιτητές του δείγματος θά συμβούλευαν συγγενείς ή φίλους να σπουδάσουν στη Γαλλία. Απ' αυτούς 12 άπέτυχαν μία φορά στίς εισαγωγικές εξετάσεις, άλλοι 12 δύο φορές, τέλος 9 πήγαν στη Γαλλία χωρίς να δώσουν καθόλου εισαγωγικές εξετάσεις.

Τό συμπέρασμα στο όποιο καταλήγουμε ύστερα άπ' όλα αυτά, είναι ότι ο παράγοντας αυτός είναι άποφασιστικός μόνο όσον άφορά τήν έκλογή της χώρας σπουδών και έφ' όσον ή άπόφαση για τή μετανάστευση έχει ήδη ληφθεί.

'Ο ρόλος της γλώσσας στήν έκλογή της χώρας σπουδών (έρωτ. 24, 29, 35)

24 φοιτητές δήλωσαν ότι ήρθαν στη Γαλλία γιατί γνώριζαν τή γλώσσα. Στήν ερώτηση 29, 24 φοιτητές άπάντησαν ότι ή γνώση της γλώσσας ήταν ένας από τούς παράγοντες που έπαιξαν βασικό ρόλο στήν άπόφασή τους να διαλέξουν τή Γαλλία σαν χώρα σπουδών, για 13 άλλους ο παράγοντας αυτός έπαιξε μικρό ρόλο. Από τούς 37 αυτούς φοιτητές, 12 άπέτυχαν στίς εισαγωγικές εξετάσεις μία φορά και άλλοι 12 άπέτυχαν δύο ή περισσότερες φορές.

Αξίζει να σημειωθεί ότι από τούς 24 φοιτητές που δηλώνουν ότι ή γνώση της γλώσσας ήταν ένας από τούς παράγοντες που έπαιξαν βασικό ρόλο στήν άπόφασή τους να διαλέξουν τή Γαλλία σαν χώρα σπουδών, 22 θά συμβούλευαν ένα συγγενή ή φίλο να σπουδάσει στη χώρα αυτή. Θά πρέπει να σημειωθεί ότι 22 από τούς 24 φοιτητές που δήλωσαν ότι ή γνώση της γλώσσας ήταν ένας από τούς βασικούς παράγοντες για τήν έκλογή της Γαλλίας σαν χώρας σπουδών, είπαν ότι θά συμβούλευαν ένα συγγενή ή φίλο να σπουδάσει στη Γαλλία. Τό γεγονός αυτό άποδεικνύει ότι οί φοιτητές που μεταναστεύουν και που έχουν καλή τή γλώσσα, ξεπερνούν εύκολα τά προβλήματα προσαρμογής.

Τό σύνολο των άπαντήσεων που δόθηκαν τόσο στο έρωτηματολόγιο όσο και στίς μή καταυθινόμενες συζητήσεις που είχαμε με τούς φοιτητές πριν από τή σύνταξη του έρωτηματολογίου, μάς κάνει να πιστεύουμε ότι πολλοί από τούς φοιτητές αυτούς μετά ένα διάστημα παραμύθι στο έξωτερικό έχουν

τήν τάση, ή όποία άλλωστε δικαιολογείται ψυχολογικά, να ξεχνούν τούς πραγματικούς λόγους που τούς άνάγκασαν να μεταναστεύουν για να σπουδάσουν, πράγμα που έχει σαν άποτέλεσμα τή μεγάλη άνοδο του έπιπέδου σπουδών στο έξωτερικό. Έτσι οί φοιτητές γίνονται άθέλγητα προπαγανδιστές «μεταναστεύσεως».

κατηγορίες και τάξεις άτομων που έχουν σχέση με τή φοιτητική μετανάστευση

Τά άτομα αυτά προέρχονται κυρίως από οικογένειες που ζουν σε μεγάλες πόλεις (πάνω από 100.000 κατοίκους), κι επειδή συμβαίνει τό μορφωτικό και οικονομικό επίπεδο των γονέων τους να είναι ύψηλό για τά έλληνικά δεδομένα, αισθάνονται περισσότερο τήν άνάγκη σπουδών μία και οί γονείς δεν φείδονται χρημάτων προκειμένου να μορφωθούν τά παιδιά τους.

Τόσο ο πατέρας όσο και ή μητέρα προτρέπουν τά παιδιά τους να κάνουν πανεπιστημιακές σπουδές. Αν τά παιδιά τους δεν μπορούν να σπουδάσουν στήν Ελλάδα, μία σημαντική πλειοψηφία από τούς γονείς αυτούς τά ένθαρρύνουν να σπουδάσουν στο έξωτερικό. Ο αριθμός των γονέων, τούς όποιους φαίνεται να φοβίζει ή προοπτική αυτή, δεν είναι μεγάλος. Αντιθέτα, αδέλφια αισθάνοι ο αριθμός των γονέων που είναι άδιάφοροι (αυτοί άποφεύγουν να εκφράσουν γνώμη σχετικά με τό θέμα). Αυτό ίσως σημαίνει ότι ενώ ή προοπτική των σπουδών στο έξωτερικό τούς φοβίζει, ώστόσο, επειδή δεν έβλουν να πάρουν άρνητική στάση (γιατί γνωρίζουν τήν άξια των σπουδών) παραμένουν οδύεταροι και άφήνουν τήν πρωτοβουλία στα παιδιά τους.

Παρ' όλο ότι τό δείγμα μας είναι μικρό, φαίνεται α) ότι ή μητέρα είναι εκείνη που παροτρύνει περισσότερο τά παιδιά να σπουδάσουν, β) ότι οί κίνδυνοι που συνεπάγονται οί σπουδές στο έξωτερικό τή φοβίζουν λιγότερο άπ' ό,τι τό σίζυγό της, ή ότι ή έπιθυμία της να σπουδάσουν τά παιδιά της είναι τόση ώστε να φοβάται τούς κινδύνους λιγότερο.

Τρόπος έκλογής της χώρας σπουδών

Όταν ο μελλοντικός φοιτητής και ή οικογένειά του, για τούς λόγους που είδαμε παραπάνω, άποφασίσουν να γίνουν οί σπουδές στο έξωτερικό, όφείλουν να «εκλέξουν» τή χώρα στήν όποία ο νέος θά πραγματοποιήσει τίς σπουδές του. Ο φοιτητής φροντίζει να μάθει, άν δεν γνωρίζει ήδη, σέ ποιές χώρες ή άμεση έγγραφη του παρουσιάζει τίς λιγότερες δυσκολίες. Έτσι, ένας αριθμός κρατών άπορρίπτει (Γερμανία, Αδστρία, Έλβετία).

Στό στάδιο αυτό της συλλογής πληροφοριών, εκτός από τίς πληροφορίες που προέρχονται από τίς έπίσημες πηγές (Ύπουργεία, Πρεσβεία, Προξενεία

κτλ.) πολύ σημαντικές ἦταν καὶ οἱ πληροφορίες τῶν συγγενῶν ἢ φίλων πού βρισκόνταν ἤδη στό ἐξωτερικό.

Στῆ συνέχεια, δύο παράγοντες θά παίξουν σημαντικό ρόλο στήν ἐκλογή τῆς χώρας σπουδῶν:

α) Ἡ γνώση τῆς γλώσσας.

β) Ἡ ὑπάρξη συγγενῶν ἢ φίλων πού θά βοηθήσουν τόν νέο στίς διαδικασίες ἐγγραφῆς στό πανεπιστήμιο, εὐρέσεως κατοικίας, κτλ. Γενικά, τό γεγονός ὅτι ὑπάρχουν συγγενεῖς στήν ξένη χώρα, ἐμπνέει ἕνα αἰσθημα ἐμπιστοσύνης καί ἀσφάλειας τόσο σέ κείνον πού πρόκειται νά μεταναστεύσει, ὅσο καί στήν οἰκογένειά του.

Τό «πορτραῖτο» τοῦ Ἑλλήνα φοιτητῆ στό Παρίσι

Ἐπίπεδο τους εἶναι πιά ὑψηλό ἀπό ὅ,τι στήν Ἑλλάδα. Μετά τό πέρασ τῶν σπουδῶν του σκέπτεται νά ἐπιστρέψει γιά νά ἐργασθεῖ στήν Ἑλλάδα, ἀλλά πιστεύει ὅτι ἡ κατάσταση εἶναι μᾶλλον δύσκολη ὅσον ἀφορᾶ τήν ἐξέυρεση ἐργασίας.

Τέλος, ἐνῶ φαίνεται ὅτι πιστεύει πῶς τό δίπλωμα πού θά ἀποκτήσει στή Γαλλία ἔχει μεγαλύτερη ἀξία ἀπό τό ἀντίστοιχο ἑλληνικό, δέν νομίζει ὅτι θά τοῦ ἐπιτρέψει νά κερδίσει περισσότερα χρήματα ἀπό τοῦς Ἑλλήνες συναδέλφους του.

Ἐπίπεδο τους εἶναι πιά ὑψηλό ἀπό ὅ,τι στήν Ἑλλάδα. Μετά τό πέρασ τῶν σπουδῶν του σκέπτεται νά ἐπιστρέψει γιά νά ἐργασθεῖ στήν Ἑλλάδα, ἀλλά πιστεύει ὅτι ἡ κατάσταση εἶναι μᾶλλον δύσκολη ὅσον ἀφορᾶ τήν ἐξέυρεση ἐργασίας.

Τέλος, ἐνῶ φαίνεται ὅτι πιστεύει πῶς τό δίπλωμα πού θά ἀποκτήσει στή Γαλλία ἔχει μεγαλύτερη ἀξία ἀπό τό ἀντίστοιχο ἑλληνικό, δέν νομίζει ὅτι θά τοῦ ἐπιτρέψει νά κερδίσει περισσότερα χρήματα ἀπό τοῦς Ἑλλήνες συναδέλφους του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἐκδόσεις UNESCO

- Les Annaires Statistiques 1968, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974.*
Study Abroad, 1962, 1963, 1966.
Enseignement Supérieur: tendances internationales, 1960-1970.
Statistiques des étudiants à l'étranger, 1962-1968.
Higher Education in Europe—Problems and Prospects, Second conference of Ministers of Education of European Member States: Bucarest 26 Nov.-4 Dec. 1973.
Les étudiants étrangers dans les écoles de médecine. Etude Statistique, 1974.

Ἐκδόσεις OCDE

- Enseignement et Développement, Rapport par pays, «Le projet Régional Méditerranéen-Grèce», 1965.*
L'enseignement dans les pays en voie de développement de l'OCDE (tendances et perspectives), Paris, 1974.
Les étudiants des Instituts Universitaires de Technologie en France (J. M. Lagneau, Paris, 1973).
Individual Demand for Higher Education in Greece, Salomon Wald, Athens, 1964.

Ἄλλες ἐκδόσεις καί βιβλία

- Διαμόρφωση τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας κατά τήν Τουρκοκρατίαν, τῆς Ἐλ. Κούκου, Ἀθήνα, 1971.*
Ἡ μορφολογία τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας, τοῦ Δ. Γ. Τσαούση, Ἀθήνα, 1971.
Ἀπόδημοί Ἑλλήνων, Ἐθνικό Κέντρο Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν, Ἀθήνα, 1972.
Στατιστική ἀνάλυση τοῦ δυναμικοῦ τῶν μαθητῶν καί φοιτητῶν, Ἐπιθεώρηση Παιδείας, Ἀθήνα, 1971.
Στατιστικές ἐπιθεωρήσεις.
Enquêtes sociologiques sur les émigrants grecs, τοῦ Ἡλ. Δημητρή, Ἐθνικόν Κέντρον Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν, Ἀθήνα, 1971.
Δοκίμια γιά τήν ἑλληνική μετανάστευση - Δημογραφική κοινωνική καί οἰκονομική μελέτη, τοῦ Ν. Σ. Πολύζου.
Νεοελληνική πολιτική ἱστορία, τοῦ Γ. Κ. Κορδάτου, Ἀθήνα, 1925.

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Οί Έλληνες φοιτητές του εξωτερικού: Γαλλία

Πανεπιστήμιο.....
 Τμήμα.....
 Τομέας.....
 Έτος σπουδών.....

1) Φύλο.....
 Θήλυ.....
 Άρρεν.....

2) Οικογενειακή κατάσταση
 Άνυπαντρος-η.....
 Παντρεμένος-η..... Εθνικότητας συζύγου.....
 Άλλοι.....

3) Ηλικία.....

4) Σέ τί «γυμνάσιο» φοιτούσατε τά δύο τελευταία χρόνια πριν τό άπολυτήριο;.....

Πέμπτη

Έκτη

Δημόσιο
 Ίδιωτικό
 Κλασικό
 Πρακτικό
 Έμπορικό
 Τεχνικό
 Νυχτερινό
 Βαθμός άπολυτηρίου
 Πόλη

5) Μείνατε σέ καμά τάξη στό Γυμνάσιο;
 ναι..... όχι.....
 Άν ναι, σημειώστε τίς τάξεις καί τίς φορές πού μέινατε
 .....

6) Από τά μαθήματα πού παρακολουθούσατε στό γυμνάσιο μπορείτε νά πείτε άν ήπληξαν όρισμένα πού
 προτιμούσατε;
 όχι.....
 ναι..... ποιά.....
 Άποδίδατε καλύτερα σ' αυτά τά μαθήματα;
 ναι..... όχι.....

7) Έχετε άδέλφια;
 όχι.....
 ναι.....
 Άν ναι, νά τά αναφέρετε κατά χρονολογία γεννήσεως:
 Φύλο   Ηλικία   Διπλώματα   Έπάγγελμα
 1
 2
 3
 4
 5
 6

8) Σημειώστε μέ όσο γίνεται μεγαλύτερη άκρίβεια τό έπάγγελμα
 του πατέρα σας.....
 τής μητέρας σας.....
 Άν οι γονείς είναι συνταξιούχοι, σημειώστε τό έπάγγελμα πού έξασκοσαν πριν.
 πατέρας.....
 μητέρα.....

Διπλώματα γονέων
 Κανένα

Άπολυτήριο
 Δημοτικού

Άπολυτήριο
 Γυμνασίου

Πτυχία Άνωτ.
 Σχολών

πατέρας
 μητέρα

9) α) Οἱ γονεῖς σας κατοικοῦν σὲ πόλη πού ἔχει

πάνω ἀπὸ 100.000 κατοίκους

πάνω ἀπὸ 50.000 κατοίκους

πάνω ἀπὸ 25.000 κατοίκους

πάνω ἀπὸ 10.000 κατοίκους

πάνω ἀπὸ 1.000 κατοίκους

χωριό

β) Τελειώσατε τίς σπουδές σας στὴν πόλη (χωριό) πού κατοικοῦν οἱ γονεῖς σας;

ναὶ .....

ὄχι .....

"Ἄν ὄχι, πέστε μας γιὰ ποιούς λόγους

10) α) Τὸ μηνιαῖο εἰσόδημα τῶν γονέων σας σὲ ποιά κατηγορία ἀπὸ τίς ἀκόλουθες ἀνήκει;

κάτω ἀπὸ 5.000 δρχ. ....

ἀπὸ 5.000 σὲ 10.000 δρχ. ....

ἀπὸ 10.000 σὲ 15.000 δρχ. ....

ἀπὸ 15.000 σὲ 20.000 δρχ. ....

ἀπὸ 20.000 καὶ πάνω .....

β) Ἀναφέρατε τὸν ἀριθμὸ διαμερισμάτων (ἢ οἰκιῶν) πού ἀνήκουν στοὺς γονεῖς σας (διαγράψτε τὸν ἀριθμὸ πού ἀντιστοιχεῖ)

0 3

1 4

2 5

πιο πολλὰ

11) Κατοικεῖτε

Σὲ πανεπιστημιούπολη, σὲ οἰκοτροφεῖο;

Σὲ μοναχικό δωμάτιο, διαμέρισμα, ξενοδοχεῖο, πανσιόν;

Σὲ συγγενεῖς σας;

Σὲ φίλους;

12) Εἶστε ὑπότροφος;

ὄχι .....

ναὶ .....

"Ἄν ναὶ, ἀναφέρατε α) ἀπὸ ποῖο ὄργανισμὸ .....

β) τὸ ποσό πού σᾶς δίνουν .....

13) Οἱ γονεῖς σας σᾶς στέλνουν χρήματα κάθε μῆνα;

ὄχι .....

ναὶ .....

"Ἄν ναὶ, ποῖο εἶναι τὸ ποσό .....

14) Ἐξασκεῖτε ἐπάγγελμα στὴ Γαλλία μὲ μισθό;

ὄχι .....

ναὶ .....

"Ἄν ναὶ, τί ἐπάγγελμα εἶναι αὐτό;

Πόσες ὥρες τὴν ἐβδομάδα σᾶς ἀπασχολεῖ;

"Ἔχετε ἄδεια ἐργασίας;

ναὶ .....

ὄχι .....

15) Ἀνήκετε:

Σὲ κάποια συνδικαλιστικὴ ὀργάνωση .....

Σὲ πολιτικὸ κόμμα .....

Σὲ πολιτικὴ ὀμάδα .....

Σὲ ἄλλο ὄργανισμὸ ἢ ὀμάδα (ἀθλητικὸ club ἢ χορωδία) .....

"Ἄν ναὶ, ἀναφέρατε .....

16) Σᾶς ἐνδιαφέρει ἡ πολιτικὴ ἐξέλιξη στὴν Ἑλλάδα;

ὄχι .....

ναὶ .....

17) Ἔχετε κάποια πολιτικὴ τοποθέτηση;

ναὶ .....

ὄχι .....

18) Διαβάζετε τον ελληνικό τύπο (έφημερίδες, περιοδικά);
 ποτέ .....
 ποτέ-πότε.....
 συχνά.....

19) Τι είδους άρθρα σας ενδιαφέρουν ιδιαίτερα στον τύπο;
 Πολιτικού περιεχομένου.....
 Οικονομικού περιεχομένου.....
 Κοινωνικού περιεχομένου.....
 Τεχνικά και επιστημονικά.....
 Πολιτιστικά.....
 Σπόρ.....
 Διάφορα.....
 Κανένα.....

20) Σε ποιά ηλικία πήρατε την απόφαση να κάνετε ανώτερες σπουδές;
 Πριν την 5η.....
 Μετά την 5η.....
 *Αφού τελειώσατε το γυμνάσιο.....
 (αναφέρατε πόσα χρόνια μετά το τέλος των γυμνασιακών σπουδών σας.....)

21) Σε ποιά χρονική περίοδο άποφασίσατε να σπουδάσετε στο εξωτερικό;
 Πριν την 5η.....
 Μετά την 5η.....
 Μετά το τέλος των γυμνασιακών σπουδών.....
 (αναφέρατε πόσα χρόνια μετά το τέλος των γυμνασιακών σπουδών.....)

22) Δόσατε εισαγωγικές εξετάσεις στο ελληνικό πανεπιστήμιο;
 όχι.....
 ναι.....
 *Αν ναι, αναφέρατε α) πόσες φορές.....
 β) μέ επιτυχία; ναι/όχι

23) Σε περίπτωση που επιτυγχάνετε στο ελληνικό πανεπιστήμιο, θα είχατε προτιμήσει να σπουδάσετε στο εξωτερικό;
 όχι.....
 ναι.....
 *Αν ναι, αναφέρατε τους λόγους.....

24) Γιατί ήρθατε στη Γαλλία;.....

25) Έχετε συγγενείς ή φίλους που σπουδάζουν ή σπούδασαν σε ανώτατα ιδρύματα στο εξωτερικό;
 *Αν ναι, σημειώσατε (διαγράφοντας)

	πατέρας	μητέρα	αδελφός	αδελφή	κοντινός συγγενής	φίλος
Πού πήραν το δίπλωμά τους;.....						
*Αν δέν έχουν ακόμα τελειώσει.....						
*Αν εγκατέλειψαν τις σπουδές τους.....						
Σε ποιά χώρα.....						

26) Πώς αντιμετώπισαν οι γονείς σας τα σχέδια σας για ανώτατες σπουδές;

	πατέρας	μητέρα
Σας τόνωσαν το ήθικό.....		
*Ήταν αδιάφοροι.....		
Δέν συμφώνησαν.....		

27) Οι γονείς σας πώς αντιμετώπισαν την απόφασή σας να σπουδάσετε στο εξωτερικό;

	πατέρας	μητέρα
Σας βοήθησαν.....		
*Ήταν αδιάφοροι.....		
Δέν συμφώνησαν.....		

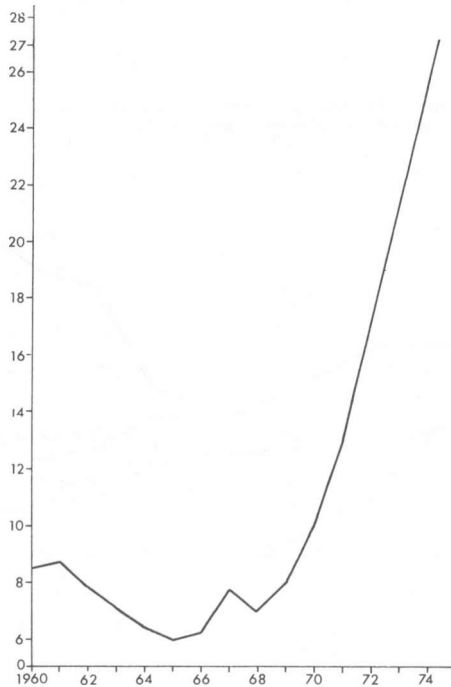
28) Έχετε πάρει το baccalauréat εδώ και ένα ή περισσότερα χρόνια;
 α) Μπορείτε να αναφέρετε τι κάνατε αφ'ότου το πήρατε μέχρι να εγγραφείτε στο πανεπιστήμιο που φοιτάτε σήμερα;
 - Σπουδές (ποιές).....
 - Στρατιωτική θητεία.....
 - Μισθωτή εργασία (ποιά).....

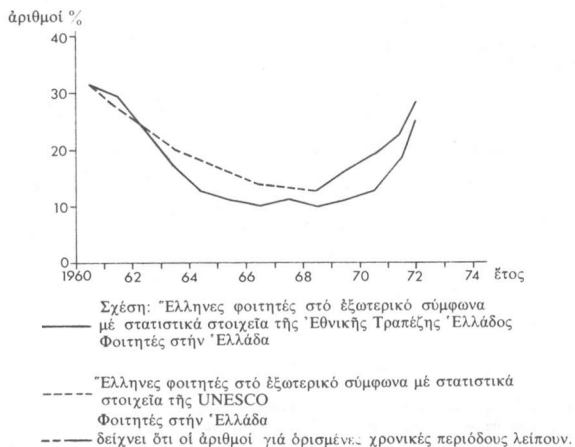
- Παραμονή σέ ἄλλη χώρα (ποιά) .....
καὶ γιὰ ποῖο λόγο .....
- β) Ἄν δὲν τελειώσατε κάποιες σπουδές, γιὰ ποιούς λόγους τὶς ἐγκαταλείψατε καὶ μετὰ ἀπὸ πόσο χρόνο ἀφ' οὗ εἶχατε ἀρχίσει .....
- 29) Σέ ποῖο βαθμὸ οἱ παρακάτω λόγοι ἐπῆρασαν τὴν ἀπόφασή σας νὰ σπουδάσετε στὴ Γαλλία;
Πολύ Λίγο Καθόλου
- Γνώση τῆς γλώσσας .....
- Ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχαν εἰσαγωγικὲς ἐξετάσεις .....
- Τὸ γόητρο τοῦ γαλλικοῦ πανεπιστημίου .....
- Γιατί στὸ ἐξωτερικὸ ἦσατε μακριὰ ἀπὸ τὴν οἰκογένειά σας καὶ κατὰ συνέπεια πιὸ ἐλεύθεροι .....
- Γιατὶ δὲν μπορούσατε νὰ σπουδάσετε στὴν Ἑλλάδα. Ἄν ναι, ἀναφέρατε τοὺς λόγους (ἂν θέλετε) .....
- Γιατὶ δὲν μπορούσατε νὰ πάτε σέ ἄλλη χώρα. Ἄν ναι, ἀναφέρατε τοὺς λόγους .....
- Ἄλλοι λόγοι, ποιοί: .....
- 30) Ἐπιδιώκετε ἐπαφές μὲ ἄλλους Ἕλληνες;
ὄχι .....
ναὶ .....
ὄχι ἰδιαίτερα .....
- 31) Οἱ ἐπαφές σας μὲ τοὺς Γάλλους εἶναι
εὐκόλες ..... γιατί .....
δύσκολες ..... γιατί .....
Νομίζετε ὅτι οἱ σχέσεις εἶναι εὐκολότερες ἀνάμεσα σέ ἀντίθετα φύλα; ναὶ ..... ὄχι .....
- 32) Στὴν εἰδικότητα καὶ τὸν κλάδο ποὺ διαλέξατε πὼς παρουσιάζεται ἡ δυνατότητα νὰ βρεθεῖ δουλειά
Στὴν Ἑλλάδα Στὴ Γαλλία
- Πολύ ἱκανοποιητικὴ .....
- Ἰκανοποιητικὴ .....
- Λίγο ἱκανοποιητικὴ .....
- Δὲν ξέρω .....
- 33) Παρακολουθεῖτε τὰ μαθήματα στὸ πανεπιστήμιό σας;
Παραδόσεις Φροντιστήρια
- Συχνά .....
- Πότε - πότε .....
- Σπάνια .....
- Καθόλου .....
- Ἄν δὲν παρακολουθεῖτε συχνὰ τὰ μαθήματα, ἀναφέρατε γιατί .....
- Ἐχετε προβλήματα γλώσσας .....
- Βρίσκετε τὰ μαθήματα χωρὶς ἐνδιαφέρον .....
- Δὲν ἔχετε καιρὸ νὰ ἀσχοληθεῖτε μὲ τὰ μαθήματά σας γιατί ἐργάζεσθε .....
- Ἄλλοι λόγοι .....
- 34) Παίρνετε μέρος στὶς ἐξετάσεις;
ὄχι ..... γιατί .....
ναὶ .....
Ἄν ναι, ἀναφέρατε τὰ ἀποτελέσματα .....
- καλὰ .....
- μέτρια .....
- ἄσχημα .....
- 35) Μετὰ τὴ δική σας ἐμπειρία τὸν σπουδῶν στὴ Γαλλία θὰ συνιστοῦσατε σέ ἓνα φίλο σας νὰ σπουδάσει κι αὐτὸς στὴ Γαλλία;
ναὶ .....
ὄχι .....
γιατὶ .....
- 36) Τί σκοπεῖτε νὰ κάνετε ἀμέσως μόλις τελειώσετε τὶς σπουδές σας;
Νὰ ἐξασκηθεῖτε Στὴν Ἑλλάδα Στὴ Γαλλία Ἄλλου
ἐπάγγελμα .....
- Νὰ ἐργασθεῖτε
στὴν οἰκογενειακὴ ἐπιχείρηση .....

- Νά συνεχίσετε τίς σπουδές σας .....
  - Δέν έχω άποφασίσει άκόμα .....
- 37) Έάν σκέπτεσθε νά έργασθείτε στην Έλλάδα μέ τό γαλλικό σας δίπλωμα έλπίζετε ότι θά κερδίζετε περισσότερα χρήματα από ό,τι άν είχατε σπουδάσει κάτι παρόμοιο στην Έλλάδα;
- όχι .....
- νάί .....
- γιατί .....
- 38) Πώς κρίνετε τό γαλλικό σας δίπλωμα σέ σχέση μέ τό αντίστοιχό του έλληνικό;
- Καλύτερο .....
- Χειρότερο .....
- Ίσο .....
- Δέν ξέρω .....

ΣΧΗΜΑ Ι. Άριθμός κατά χιλιάδες τών Έλλήνων φοιτητών πού σπουδάζουν στό εξωτερικό (σέ απόλυτους άριθμούς)

ΣΧΗΜΑ Π. Σχέση Έλλήνων φοιτητών στο εξωτερικό και φοιτητών στην Ελλάδα, 1960-74

ΣΧΗΜΑ ΙΙΙ. Αριθμοί που παρατηρούνται στις τρεις χώρες που υπέστησαν τις πιο σπουδαίες αλλαγές επί %

